

Uitgave Oudheidkamer Tiel en Omstreken

De Nieuwe **Kroniek**

zevende jaargang, nummer 1, januari 2016

- **Bouwbedrijf De Vree en Sliepen**
- **De Tielse stadsrekening uit 1551**
- **Uut 't lève**
- **De Tielse kermis en zijn koek**
- **Verloren gewaande begraafgegevens van Tiel teruggevonden**

Inhoudsopgave

Van het bestuur	3
Cultuurhistorisch nieuws	
Archeologisch onderzoek Fabriekslaantje	4
Bouwbedrijf De Vree en Sliepen	6
De Tielse stadsrekening uit 1551	20
Wie rusten er in dat graf?	27
Uut 't lève	31
De Tielse kermis en zijn koek	33
Uit de vlooiënklap	
Vuur in huis	38
50 jaar geleden	
Uit: De Nieuwe Tielsche Courant, voorjaar 1966	40
Boekbesprekingen	42
1 - De strijd die nooit ophoudt	
2 - Frederik Louis Willem baron van Brakell van den Eng	
3 - Stoeten ritseldingen	
4 - Flipje in Kabouterland	
In memoriam Carla Daalderop	44
Verloren gewaande begraafgegevens van Tiel teruggevonden	45
Verenigingsinformatie	47

Van het bestuur

In het eerste nummer van 2016 vindt u weer een aantal behartigingswaardige artikelen waaraan de redactie de nodige inspanningen heeft gewijd – dat mag wel eens worden gezegd.

Dat brengt mij op de gedachte dat er misschien wel meer leden zijn die zich voor de vereniging willen inzetten. Zo is onze webmaster Dick Buijs op zoek naar assistentie en is er behoefte aan leden die op het gebied van pr bedreven zijn. Weest niet verlegen en meldt u!

Martin van der Mark, onze nieuwe penningmeester, heeft zich stevig ingewerkt en ondanks de tegenvallende inkomsten uit ons vermogen laat de begroting toch ruimte om onze activiteiten te blijven uitvoeren. Helaas wordt veel onnodig werk verzet om de contributie te innen omdat veel leden dit vergeten en daardoor verzuimen deze tijdig na de Algemene Ledenvergadering te voldoen. Het is dan ook goed dat deze heeft besloten per 2016 over te gaan op automatische incasso van de contributie. U krijgt daar nog nader bericht over.

De nieuwe secretaris, Ton de Kok, is druk bezig de vereniging in al zijn geledingen in de vingers te krijgen.

Het is het eerste seizoen waarin de lezingen in het Regionaal Archief plaatsvinden. We zijn daar warm ontvangen na jaren thuis te zijn geweest in de Drumptse Hof.

In 2016 viert de vereniging haar 115^e verjaardag. Aan de lustrumviering wordt al hard gewerkt.

De redactie stelt het op prijs om enig idee te krijgen in welke mate De Nieuwe Kroniek wordt gelezen. Reageert u eens met een mailtje naar hen:

nieuwekroniek@oudheidkamer-tiel.nl

Wij wensen u prettige kerstdagen en hopen u op 10 januari 2016 op de Nieuwjaarsreceptie te mogen begroeten.

Groet,
Menko Menalda
voorzitter

Archeologisch onderzoek Fabriekslaantje

Door Bert Leenders

In augustus 2015 verscheen het wetenschappelijk verslag van het archeologisch onderzoek dat tussen 1 en 9 oktober 2014 plaatsvond bij het Fabriekslaantje. Het uitvoerige stuk telt 93 pagina's en is binnen de beperkte mogelijkheden van dit blad niet compleet samen te vatten. Wij beperken ons daarom tot een selectie van de vondsten en enkele belangrijke conclusies.

De locatie Fabriekslaantje is gelegen binnen een archeologisch interessant en een relatief goed onderzocht gebied. Eerder werden in het vroegere dorp Zandwijk al diverse archeologische onderzoeken verricht waarvan Tiel-Binnenheuvel, Tiel-Prins Willem-Alexanderschool en Tiel-Postlaantje de belangrijkste zijn. De opgraving bij het Fabriekslaantje was nodig omdat de gemeente daar parkeerruimte wil aanleggen en mogelijk in de wat verdere toekomst een parkeergarage wil bouwen. Het heeft zich beperkt tot vijf proefsleuven en het graven van een proefput. In totaal is een oppervlakte van 610 m² onderzocht. Dit stuk van het terrein ligt vlakbij de plaats waar de Linge zich vroeger van de Waal afsplitste.

De onderzoekers vonden een vrij jonge restgeul van de Linge. De oudste vondsten bij deze geul dateren uit de periode 1050-1250. De geul is in korte tijd ontstaan. Een andere belangrijke vondst is het tracé van de inmiddels verdwenen laatmiddeleeuwse dijk, die in de tweede helft van de dertiende eeuw is

opgeworpen. Mogelijk zijn er ook sporen ontdekt van een houten redoute. Deze kan dienst gedaan hebben als verdedigingswerk in de Tachtigjarige Oorlog. Eveneens hebben zij 177 grondsporen gevonden en gedocumenteerd. Ook kwamen zij mogelijke restanten van een beerput en waterputten tegen. Verder werden 766 scherven aardewerk uit de Ottoonse tijd aangetroffen en circa 150 metalen objecten en veertien munten, gemaakt van een zilverlegering of een koperlegering. Drie van deze munten zijn afkomstig uit de vijftiende eeuw, de overige zijn van latere datum maar wel van vóór 1800. De verzamelde brokjes natuursteen bestonden vooral uit leisteen en tefriet. De gevonden slakken (restmateriaal van verbranding) bevestigen een eerdere conclusie dat er rond 1300 een smederij in het gebied was. Tot slot vermelden ze nog dat er interessante keramische materialen, dierresten, glasresten en fragmenten van kleipijpen zijn aangetroffen, die informatie geven over de economische activiteiten in het gebied tijdens de middeleeuwen.

In hun slotconclusie stellen de onderzoekers dat zij zes ontwikkelingsfasen tussen de volle middeleeuwen en de nieuwe tijd hebben kunnen determineren. Het terrein is in de zeventiende eeuw opgehoogd met stadsafval. Gevonden sloten komen overeen met de watergangen die op de beroemde kaart van Blaeu (1649) te herkennen zijn. Deze

conclusies passen goed bij eerdere gevolgtrekkingen op grond van archeologisch onderzoek in de directe omgeving van het gebied en kunnen nieuwe inzichten opleveren over de volle- en laatmiddeleeuwse ontwikkeling van Zandwijk, de omgang met het rivierwater en de aanleg van de eerste dijk. Daardoor wordt wat archeologen de ensemblewaarde noemen hoog ingeschat. Het rapport pleit er voor om de bodemvondsten 'in situ' (= in de bodem) te bewaren en de grond ter plekke niet dieper dan 50 cm te verstoren. Het voorgenomen afgraven van 100 cm in verband met grondvervuiling zal toekomstig onderzoek ernstig hinderen.

De archeologen denken dat het gebied bij vervolgonderzoek, waarbij ook dieper gelegen lagen en structuren onderzocht kunnen worden, nog veel informatie kan opleveren over de chronologie en de relatie tussen Tiel en Zandwijk.

Dit vervolgonderzoek heeft kort geleden plaatsgevonden. Wellicht zullen we u in een volgende Kroniek informeren over de resultaten hiervan.

Het volledige rapport vindt u op http://vuhbs.nl/resources/content/publication_file_161_zan-346_tiel-fabriekslaantje.pdf

Archeologisch onderzoek terrein Havendijk/Fabriekslaantje/Echteldsedijk te Tiel, oktober 2014.
(Foto: Jan Bouwhuis)

Bouwbedrijf De Vree en Sliepen

Door Bert Leenders

In 2014 was het 125 jaar geleden dat Anthonie de Vree zich als metselaar en aannemer liet inschrijven bij de Kamer van Koophandel. Daarmee legde hij de basis voor het bouwbedrijf De Vree en Sliepen. Voor de redactie vormt dit gedenkwaardige jubileum aanleiding om in de geschiedenis te duiken van deze voor de stad belangrijkste bouwonderneming.

De wortels van de stichter van het bedrijf van Anthonie de Vree (1855-1916) vinden we terug in het Land van Maas en Waal. Zijn grootvader Otto de Vree (Maasbommel, 1767) was veldwachter. Otto verhuisde kort na de geboorte van zijn eerste kind naar Wamel. Daar werd Johannes, die in Tiel metselaar zou worden, in 1815 geboren. Johannes huwde in Tiel en ging daar wonen. De geboorte van zijn eerste kinderen (een tweeling) verliep dramatisch. Zijn vrouw stierf in het kraambed, één kind werd levenloos geboren en het andere kind overleed enkele maanden later. Johannes hertrouwde en

kreeg nog vijf kinderen. De jongste hiervan was Anthonie, die de oprichter van aannemersbedrijf De Vree zou worden. In de gegevens van de burgerlijke stand van die tijd lezen we dat zijn beroep metselaar en timmerman was. Anthonie had twee oudere broers die ook in de bouw werkten. Otto (1846) was metselaar en Johannes (1849) timmerman. Klaas Beutener, een telg uit de aannemersdynastie Beutener, hoorde van zijn vader dat het accent bij A. de Vree aanvankelijk lag op metselwerk. Dat beeld wordt bevestigd door de eerste bedrijfsnaam in 1889 'Metsel- en aannemingsbedrijf De Vree'.

De brede zorgschool De Cambier is vanaf oktober 2014 gevestigd in een nieuw gebouw aan de Marga Klompéstraat in Tiel (Collectie De Vree en Sliepen)

Anthonie woonde op Hoveniersweg 22 waar tevens de onderneming was gevestigd. Hij overleed 17 mei 1916 op zestigjarige leeftijd.

Johan de Vree

Zijn oudste zoon en opvolger Johannes Jan Hendrik Joseph de Vree (20 februari 1892- 5 oktober 1961, roepnaam Johan) was toen 24 jaar. Hij kreeg, zo weet kleindochter Birgitte Hanssen-van Hesteren te vertellen, waarschijnlijk veel steun van zijn in de bouw werkzame ooms. Johan bleef na zijn huwelijk met Birgitta Dalderup in het huis van zijn ouders wonen. Achter het huis, dat tegenover het patronaatsgebouw en vroegere Grachtenhuys stond, bevond zich een timmermanswerkplaats. Een voorkamer van het woonhuis diende lange tijd als bedrijfskantoor.

In de periode tussen de twee wereldoorlogen groeide het bedrijf uit tot een allround aannemersbedrijf, dat diverse woningen, woningblokken en bedrijfsgebouwen in Tiel en omgeving bouwde.

In de crisisjaren had ook De Vree het moeilijk. Opdrachten werden teruggenomen, nieuwe bleven uit en de prijzen daalden. In die tijd, maar dat gebeurde ook wel in andere stille

periodes, bouwden aannemers regelmatig woningen voor eigen rekening. Die probeerden ze te verkopen en wanneer dat niet lukte was verhuur de volgende optie. We mogen aannemen dat Johan de Vree deze methode ook gebruikte om rustige periodes door te komen en om zo zijn mensen aan het werk te houden.

Al voor de Tweede Wereldoorlog won het bedrijf het vertrouwen van veel andere ondernemingen. Decennia was De Vree de huisaannemer van Daalderop, De Betuwe, de Cellulose Lak Fabriek (CLF), Verdugt en veel middenstanders zoals Blijdesteijn Mode. Het aantal medewerkers groeide na de crisisjaren gestaag en schommelde in de jaren na de Tweede Wereldoorlog doorgaans tussen de veertig en zestig. Ongeveer twintig hiervan vonden jarenlang werk met het graven van kabelsleuven voor de regionale elektriciteitsleverancier PGEM, dat tot in de jaren zestig geheel met pikhouweel, schop, spade en handstamper moest gebeuren. Later kwam er een kleine graafmachine. De PGEM zorgde met het doorlopende graaf- en straatwerk voor continuïteit. Het werd doorgaans in regie uitgevoerd, waardoor het risico voor het aannemersbedrijf gering was.

Anthonie de Vree
(Collectie Birgitte Hanssen)

Johan de Vree
(Collectie De Vree en Sliepen)

Verder in dit artikel komt het aspect maatschappelijk ondernemen aan de orde. Toen Johan het bedrijf leidde bestond deze term nog niet, anders zou hij zeker de kwalificatie van maatschappelijk ondernemer gekregen hebben. Hij was niet alleen een goede werkgever, die door zijn medewerkers gewaardeerd werd, maar zette zich ook op verschillende manieren in voor de lokale samenleving. Hij stond open voor veel vormen van sociaal werk en was hiervan vaak de initiatiefnemer of bezielende kracht. Van 1949 tot aan zijn dood functioneerde hij als voorzitter van het ambestuur van de Sint-Dominicusparochie en vanuit die functie als bestuursvoorzitter van het Sint-Andreasziekenhuis. Aan het managen van dat ziekenhuis besteedde hij veel tijd. Dagelijks was hij er te vinden. De Vree stierf tot veler ontsteltenis op 5 oktober 1961

en liet een gezond bedrijf achter met een goede reputatie. De opening van zijn levenswerk, de nieuwbouw van het Sint-Andreasziekenhuis, heeft hij net niet meer mogen meemaken.

Herstel oorlogsschade

Tiel werd in de Tweede Wereldoorlog zwaar getroffen na langdurige beschietingen door de geallieerden vanuit Wamel. Na de oorlog lag de binnenstad vrijwel volledig in puin. Maar ook daarbuiten was er veel schade. Bijna alle woningen in de stad hadden door de hevige bombardementen glasschade. Voor de Tielse aannemers betekende dit veel werk maar ook flink improviseren. Bouwmaterialen waren bijna niet te krijgen en vensterglas was helemaal niet te koop. Aanvankelijk konden alleen provisorische reparaties uitgevoerd

In 1956 werd aan de Binnenhoek deze boilerfabriek van Daalderop gebouwd. Het storten van beton met een persleiding was een novum voor Tiel en trok tot in de nachtelijke uren veel bekijks. (Collectie De Vree en Sliepen)

worden met sloopmateriaal van panden uit de binnenstad. Stenen werden schoon gebikt en kromme spijkers recht geslagen. Dat sloopmateriaal lag opgeslagen in een leegstaande fabrieksloods aan het Fabriekslaantje. Met een machtiging van het Bureau voor Wederopbouw kon je daar als aannemer gaan kijken. Als je geluk had vond je de planken of balken die je op dat moment nodig had. Klaas Beutener, die het als zoon van aannemer Dirk Beutener meemaakte: 'We konden weinig doen. Het was geweldig improviseren en heel vervelend voor de mensen met schade. Zij moesten, door de overweldigende hoeveelheid herstelwerk dat aannemers kregen te verwerken vaak lang wachten op hulp en soms wekenlang kamperen in eigen huis. De eerste weken konden we

kapotte ramen alleen maar met hout dichtspijkeren. Later kwam er een stevig soort plastic folie uit Amerika waardoor er weer wat meer licht in de woningen kwam en de kou een beetje buitengehouden kon worden.'

Wanneer we in het journaalboek van de firma De Vree van de jaren 1945 en 1946 bladeren zien we dat alle bouwcapaciteit gebruikt werd om oorlogsschade te herstellen. Later, toen de materiaalvoorziening op gang kwam, werden de opdrachten wat groter. Tot ver in de jaren vijftig hadden de Tielse aannemers volop werk hieraan en aan de nieuwbouw van totaal verwoeste panden. In dat journaalboek valt ook op dat schoorsteenvegen eveneens tot de regelmatige werkzaamheden behoorde. Kennelijk was een aannemer in die tijd ook schoorsteenveger.

*Het parochieel kerk- en armbestuur kort na de Tweede Wereldoorlog.
Beneden links, Johan de Vree, beneden rechts, Klaas Beutener (Collectie De Vree en Sliepen)*

Johan van den Eertwegh

Johan van den Eertwegh trad als uitvoerder in dienst van aannemersbedrijf A. de Vree. Zijn collega-uitvoerders waren vooral praktijkmensen met een ruime bouwkundige ervaring en kwaliteiten op het gebied van organiseren en leidinggeven. Van den Eertwegh had een opleiding HTS bouwkunde en beschikte over goede sociale vaardigheden. Al snel werd hij binnen de na-oorlogse groep uitvoerders de rechterhand van directeur-eigenaar Johan de Vree. Deze laatste verhuisde in 1950 naar een villa in Drumpt, waarna Johan van de Eertwegh met zijn gezin in de bedrijfswoning aan de Hoveniersweg ging wonen. Later kocht het bedrijf de belendende woning, nummer 24, waarvan een gedeelte bestemd was als kantoor.

Johan de Vree had een dochter, Stephana Seya (Steef). Die huwde met Frans van Hesteren, een telg uit het steenfabrikantengeslacht Van Hesteren. Frans had een huisartsenpraktijk in Bemmelen en viel dus af als opvolger. Daarom koos De Vree ervoor om te zijner tijd het bedrijf door Van den Eertwegh te laten overnemen. Als eerste stap werd het in 1958 omgezet in een nv, waarbij Van den Eertwegh een klein aandeel in het bedrijf verwierf. Schoonzoon Frans van Hesteren werd commissaris en was één keer per jaar aanwezig op de aandeelhoudersvergadering. Daar lichtten De Vree en Van den Eertwegh de jaarrekening en de vooruitzichten voor het nieuwe jaar toe en legden zij hun eigen beloningsvoorstel voor aan de commissaris. Na het overlijden van De Vree in 1961 zette Van den Eertwegh het bedrijf namens de erfgenamen voort.

De Tielse aannemerswereld.

Het was tot ver in de twintigste eeuw gebruikelijk dat grote aannemers tevens actief waren in de huizenhandel en een verzekeringsportefeuille beheerden. Ook bij Johan de Vree was dit het geval. Vaste en incidentele opdrachtgevers voor bouwwerken waren vaak de aangewezen klanten voor het afsluiten van risico- en andere verzekeringen. Het verrichten van taxaties van onroerend goed en het handelen in woningen vormde eveneens een inkomensbron.

In de tijd dat de brandweer nog geheel uit vrijwilligers bestond was het gebruikelijk dat grotere aannemers vanwege hun bouwkundige kennis lid waren van het college van brandmeesters. Johan de Vree was bijna dertig jaar brandmeester bij het Tielse korps.

Dirk Beutener, in bouwkringen De Beut genoemd, en Johan de Vree waren decennia lang de twee grootste en bekendste aannemers in Tiel. Vrijwel alle belangrijke werken werden door hen uitgevoerd. Maar niet allemaal. Tot in de jaren zestig speelde religie in de Tielse zakenwereld een belangrijke rol.

*Johan van den Eertwegh
(Collectie Roland van den Eertwegh)*

Beide aannemers waren overtuigd katholiek en vervulden voor en na de Tweede Wereldoorlog functies binnen de katholieke gemeenschap. Voor de protestants-christelijke gemeenschap, maar ook voor de gemeente, was het tot de katholieke kerk behoren van de twee aannemers een reden om hen geen werk te gunnen.

Beutener en De Vree hadden allebei veel vaste opdrachtgevers in de stad en de nabije regio. Ze waren, gelet op het aantal medewerkers, lange tijd ongeveer even groot. Later werd Beutener, voordat het bedrijf onder de naam BAM Beutener in 1969 onderdeel werd van het BAM concern, een maatje groter. Het voerde toen al aanzienlijke opdrachten uit buiten de regio. Beutener en De Vree konden het goed met elkaar vinden. Bij aanbestedingen waren ze concurrenten maar na de gun-

ning waren er felicitaties voor de winnaar en dronken ze samen een borreltje. Behalve bij brancheberaden kwamen ze elkaar ook tegen in kerkelijk verband en bij het college van brandmeesters. Dat college was een hechte club die iedere maand bijeenkwam in het toenmalige hotel Telkamp aan het Burgemeester Hasselmanplein.

Naast Beutener en De Vree waren er nog diverse kleine aannemersbedrijven in Tiel werkzaam. Enkele bekende namen uit de jaren na de oorlog zijn: de gebroeders Schaaïj, het Tiels Bouwbedrijf, de gebroeders Geebel, de firma Wijenberg, Thijs van de Berg, de gebroeders Gelens, Roelofs en Orlemans. Na de oorlog zag Paul Verberne uit Alkmaar mogelijkheden om in het zwaar beschadigde Tiel werk te vinden en een aannemersbedrijf

Het college van brandmeesters, kort na de Tweede Wereldoorlog; geheel rechts Johan de Vree, uiterst links aannemer Dirk Beutener (Collectie De Vree en Sliepen)

op te bouwen. Uit Rotterdam kwam Kleinendorst die vrijwel alle woningen in de Oranjewijk in Drumpt bouwde. Naast de Tielse aannemers zorgden ook collega's uit de naaste omgeving voor concurrentie. Met name De Jongh en Van Beesd uit Ophemert hebben vlak na de oorlog veel herstelwerk verricht en waren ook later nog vaak in de stad aan het werk. Voor de massale bouw van sociale woningen in de nieuwe wijken van Tiel contracteerden de woningbouwverenigingen en de gemeente gespecialiseerde grote bouwondernemingen van buiten de regio. Een generatie verder konden ook Klaas Beutener en Johan van den Eertwegh het goed met elkaar vinden. Beiden waren eveneens lid van het college van brandmeesters. Tijdens een bijeenkomst van dat college vertelde brandweercommandant Hoogerbeets, die tevens gemeentearchitect en gemeenteopzichter was, dat hij problemen had om het geplande nieuwe openluchtzwembad binnen het beschikbare budget te realiseren. Klaas Beutener kwam vervolgens met de suggestie dat De Vree en Beutener wellicht samen voor een oplossing konden zorgen. Het idee werd verder uitgewerkt hetgeen in 1965 resulteerde in de aannemerscombinatie Beutener-De Vree. In een harmonieuze samenwerking bouwden de bedrijven samen het nu al weer gesloopte openluchtzwembad Groenendaal, de polikliniek van het Sint-Andreasziekenhuis en vervolgens het bejaardenhuis Gasthuislinge. De bouwcombinatie werd op 31 december 1969, toen de bouwwerken gereed waren, opgeheven.

Vermeulen & Sliepen

Johan Vermeulen had vanaf 1951 een timmerwerkplaats aan de Nieuwe Tielseweg. In de

loop der jaren ging het bedrijf zich steeds meer specialiseren in het ontwerpen en vervaardigen van houten interieurs voor woningen en winkels, die ter plaatse geïnstalleerd werden. De zoon van Johan, Herman, kwam ook in de zaak en zette deze later voort. Binnenhuisarchitect Harry Sliepen (1920-2002) trouwde met de zus van Herman Vermeulen. Kort na het huwelijk werd besloten dat Harry Sliepen met zijn kennis en ervaring het timmerbedrijf goed zou kunnen aanvullen. Vermeulen hield zich daarbij vooral bezig met de productie en Sliepen met het binnenhalen van opdrachten en het maken van ontwerpen.

Het terrein aan de Nieuwe Tielseweg was aanvankelijk bestemd als industrieterrein. Later, rond 1960, toen het bedrijf steeds meer ingesloten raakte door nieuwbouwwoningen veranderde de gemeente de bestemming in winkelgebied. Dit bood Vermeulen & Sliepen de gelegenheid om een showroom te bouwen. Van den Eertwegh maakte hiervoor het ontwerp. De gemeente gedoogde de bestaande timmerwerkplaats, die nu in strijd was met het bestemmingsplan.

De samenwerking tussen beide zakenpartners werd ernstig verstoord toen het huwelijk van Sliepen met de zus van Vermeulen in februari 1966 op de klippen liep. Na een veiling van alle activa werd Sliepen eigenaar van het bedrijf.

De Vree en Sliepen

Harry Sliepen sr. was goed bevriend met Johan van den Eertwegh, de directeur van aannemersbedrijf De Vree. Beiden hadden dezelfde artistieke belangstelling, waren lid van een schildersclubje en ontwierpen samen woonhuizen en andere gebouwen.

Omdat de bedrijven elkaar goed aanvulden en Sliepen na het vertrek van Vermeulen wel wat bouwkennis in zijn bedrijf kon gebruiken, besloten ze in 1967 tot een fusie. Aannemersbedrijf A. de Vree heette voortaan De Vree en Sliepen. Bij die gelegenheid werden de eigendomsverhoudingen gewijzigd. De erven De Vree bleven voor een kleiner deel eigenaar van het gefuseerde bedrijf.

Op 20 november 1972 overleed Van den Eertwegh plotseling en stond Sliepen er alleen voor. Hij miste bouwkundige kennis maar dat hiaat vulde bedrijfsleider Dick Smits, die vanaf 1 mei 1973 in dienst kwam, op. Niettemin viel er met de dood van Van den Eertwegh voor de aannemerspoot van het bedrijf veel weg. Sliepen had weinig oog

voor de administratief-organisatorische aspecten van het bedrijf. Met zijn juridische strijd tegen de gemeente Tiel over een aanbesteding maakte hij op het gemeentehuis geen vrienden en kreeg dus ook geen werk. Investerings in andere delen van het bedrijf noopten tot verkoop van de kabelploeg. Daar kwam nog bij dat het gebruik van uitsluitend hout voor winkelinrichtingen, zoals de interieurpoot van het bedrijf die maakte, uit de mode raakte. Ook aan de montagewerkzaamheden van kasten en keukens, in onderaanneming in het hele land, kwam een einde. Aannemer en interieurbouwer De Vree en Sliepen kwam in een neerwaartse spiraal terecht. Het aantal medewerkers kromp in enkele jaren tot 35 mensen. Het bedrijf was niet meer winstgevend.

Het voltallige personeel van de firma Sliepen op het terrein achter de werkplaats aan de Nieuwe Tielseweg. Het blauwe busje met open laadbak was de eerste nieuw aangeschafte bedrijfsauto met de bedrijfsnaam 'Sliepen Interieurbouw Tiel'. Links: Harry Sliepen sr. (circa 1966) (Collectie Arie Jansen)

Gert-Jan van Ingen

Bouwkundig hts-er Gert-Jan van Ingen liep in 1974 stage bij De Vree en Sliepen. Die viel hem tegen en na enkele maanden veranderde hij van stageadres. Bij Sliepen liet hij echter een goede indruk achter. Van Ingen: 'In 1978 zocht ik contact met Sliepen voor de bouw van een klein woningproject in Lienden, waarvan één woning voor mijzelf zou zijn. Sliepen was geïnteresseerd, maar zei erbij dat ik die woningen dan zelf moest bouwen. Hij zocht, mede door de vertrekplannen van bouwkundige Smits, versterking om het bedrijf uit de put te halen en gaf aan dat ik het bedrijf over enige tijd wellicht zou kunnen overnemen. Ondanks de goede carrièrevooruitzichten bij het grote bouwbedrijf waar ik destijds werkte, heb ik ja gezegd en trad bij hem in dienst. De eerste jaren waren moeilijk. Er kwam een conjunctuurcrisis en de bouw werd hard getroffen. Schraalhans was keukenmeester. In 1981 besloten Sliepen en de erven De Vree om de zaak te verkopen aan de medewerkers. Samen met tien collega's werd ik eigenaar van het bedrijf. Sliepen had mij bij de overname als leider van het bedrijf aangewezen. Aanvankelijk was mijn aandeel gering maar door aandelen van collega's over te nemen, groeide mijn belang snel. Sliepen zelf bleef eigenaar van de gebouwen en het terrein. De conjunctuurinzinking bleef de bouw nog enkele jaren hard raken. Het was echt proberen te overleven. Daarna ging het beter. We wisten mooie opdrachten tegen redelijke prijzen te verwerven. De Vree en Sliepen stond weer op de kaart en het aantal personeelsleden groeide weer. Begin 1990 startte de zoon van Sliepen, die ook Harry heette, een meubelzaak in het hogere segment.

De toonzaal aan de Nieuwe Tielseweg werd een meubelwinkel binnen het aannemersbedrijf. Eind 1991 kwam ik tot de conclusie dat er geen synergie was tussen de meubelwinkel en het bedrijf en stelde ik voor de winkel te verzelfstandigen. Harry Sliepen sr., die inmiddels in Zwitserland woonde, wilde daar niets van weten en als drukmiddel dreigde hij, vlak voor de kerst, de huurovereenkomst per 1 januari 1992 op te zeggen. Dat heb ik niet afgewacht. Bij De Betuwe kon ik voor enkele maanden beschikken over een leegstaande hal en in drie dagen tijd hadden we ons materiaal en machines daar geïnstalleerd. Ik huurde daarnaast een tijdelijk kantoor aan de Morsestraat op industrieterrein Kellen.

Tegenover dat kantoor lag een braakliggend stuk grond dat de gemeente graag wilde verkopen. Daar hebben we toen in enkele maanden tijd een bedrijfsruimte gebouwd met even later een kantoor

Gemeenteambtenaren verrichtten de openingshandeling. Zij hadden mij in een uiterst moeilijke situatie voorbeeldig geholpen met goede adviezen en het snel verstrekken van vergunningen.'

Gert-Jan van Ingen
(Foto: Jan Bouwhuis)

Naarmate BAM-Beutener meer geïntegreerd raakte in het moederbedrijf, verloor het zijn binding met Tiel en de regio. De Vree en Sliepen werd hierdoor het grootste Tielse bouwbedrijf. Het wist, mede door een goede reputatie, steeds meer en ook grotere opdrachten te verwerven. Daarnaast werkte men steeds vaker buiten de regio. Maar Tiel en het Rivierenland bleven het belangrijkste werkterrein waarmee het bedrijf in sociaal opzicht een sterke band ontwikkelde. Het subsidieerde tal van goede doelen, hielp verenigingen zoals de stichting Stallure bij de decorbouw van hun spraakmakende musicals en steunde regelmatig maatschappelijke organisaties door het 'om niet' bouwen van voorzieningen of met andere faciliteiten. Eveneens levert het bedrijf al jaren een belangrijke bijdrage in de vorm van werkverschaffing aan mensen met een achterstand op de arbeidsmarkt.

Maatschappelijk ondernemen deed het bedrijf al voordat dit een algemeen gangbaar begrip werd. Energiebesparing, maar tevens energieneutraal en levensbestendig bouwen staan hoog in het vaandel.

Peter Dikker en Ted van der Netten van Stigt

In 2006 droeg Van Ingen het bedrijfsstokje over aan Peter Dikker en Ted van der Netten van Stigt, die nu de directie vormen. Beiden hebben een hbo-opleiding in de bouw en Van der Netten van Stigt beschikt over het aannemersdiploma. Dikker groeide op naast het bedrijfspan van De Vree en Sliepen aan de Nieuwe Tielseweg waar zijn vader, Jan Dikker, enkele jaren uitvoerder was.

Van der Netten van Stigt is een telg uit een aannemersgeslacht wiens vader samen met

twee broers een aannemersbedrijf had. Zijn vader stierf op jonge leeftijd maar de belangstelling voor de bouw was wel gewekt.

Voordat beide huidige directeuren bij De Vree en Sliepen in dienst traden hadden zij bij diverse grote bouwbedrijven in technische functies ervaring opgedaan. Vóór de overname was Van der Netten bij De Vree en Sliepen werkvoorbereider en Dikker adjunct-directeur.

Hierna is het bedrijf verder gegroeid en bouwden zij het maatschappelijk ondernemen verder uit. Het overzicht van bouwprojecten die de onderneming de laatste jaren realiseerde is, wanneer je kijkt naar omvang, gebruiksdoel en bouwwijze, indrukwekkend. Een greep uit de bouwwerken in Tiel van de laatste jaren: de renovatie en verbouw van de Agnietenhof, de restauratie en verbouwing van het Oud Burger Mannen- en Vrouwenhuis, de nieuwbouw van Blijdesteijn Mode, bedrijfswagencentrum garage De Waal op Kellen, het appartementencomplex Convent aan de Sint-Agnietenstraat, het distributiecentrum van Vonk op Medel, de gemeentewerf op Kellen, het kantoor van Bierman Advocaten en de brede zorgschool De Cambier met bijbehorende woningen.

De huidige directieleden van De Vree en Sliepen: Peter Dikker (links) en Ted van der Netten van Stigt (Collectie De Vree en Sliepen)

In de regio maar ook daarbuiten heeft het bedrijf diverse indrukwekkende projecten uitgevoerd. Een opmerkelijke opdracht was het restaureren van het tot het werelderfgoed behorende stoomgemaal in Lemmer. Naast nieuwbouw is renovatie en het geschikt maken voor hergebruik van oudere gebouwen een terugkerende activiteit. Het bedrijf voerde voor woningcorporaties SWB, Kleurrijk Wonen, Valburg, De Kernen en SCW nieuwbouw, renovaties en dagelijks onderhoud van woningen uit. Gemeenten en maatschappelijke

organisaties letten bij het verlenen van bouwopdrachten tegenwoordig niet uitsluitend meer op de prijs, ook de bijdrage van de opdrachtnemer aan de samenleving, het inschakelen van mensen met een beperking en de bijdrage aan de regionale werkgelegenheid speelt een rol. Bouwonderneming De Vree en Sliepen komt dan al gauw in beeld. De bouw heeft in Nederland door de kredietcrisis (vanaf 2008) en de daaruit voortvloeiende economische stagnatie harde klappen gekregen. De Vree en Sliepen heeft deze periode

Renovatie en facelift interieur theater Agnietenhof. De Vree en Sliepen was voor de officiële opening de eerste gebruiker van het vernieuwde theatercomplex. Het 125-jarig jubileum werd uitbundig en in stijl gevierd (Collectie De Vree en Sliepen)

Aannemersbedrijf A. de Vree en later De Vree en Sliepen hebben heel wat gebouwd voor Blijdesteijn Mode. Op de plaats van de in 1954 al bijzondere winkel in de Voorstad staat sinds 2012 een groter pand met uitloop op de Varkensmarkt (Collectie De Vree en Sliepen)

echter goed doorstaan. In plaats van pijnlijke ontslagen werd het personeel uitgebreid. Van der Netten van Stigt met enige aarzeling: 'De crisis bood ons een mooie gelegenheid om uitstekende vaklieden, die we dringend nodig hadden, aan ons bedrijf te binden.'

Dikker: 'Momenteel (eind 2015) biedt het bedrijf direct vast werk aan bijna zestig medewerkers waaronder drie medewerkers met een beperking en enkele stagiaires van Bouwmensen Rivierengebied, het opleidingsinstituut voor de bouw in Geldermalsen. Indirect bieden we daarnaast werk aan enkele honderden ZZP-ers en medewerkers van onderaannemers en leveranciers.'

Levensloopbestendig en snel bouwen is tegenwoordig belangrijk. Het bouwbedrijf ontwikkelde daartoe samen met Architectenbureau Visser en Bouwman een uniek systeem om woningen te bouwen geschikt voor alle bewonersgroepen, zelfs voor hen die (tijdelijk) minder mobiel zijn, zoals ouderen of degenen die revalideren na een operatie. Dankzij slimme

bouwkundige voorbereidingen kan daar in één dag een volwaardige woonhuislift van de begane grond naar de eerste etage in aangebracht worden. Is de zorgbehoefte voorbij, dan demonteert het bedrijf de lift ook weer in één dag. De woningen zijn mede door diverse energiezuinige maatregelen, de zeer korte bouwtijd en de concurrerende prijs erg gewild. Van der Netten van Stigt: 'Voor deze woningen is veel belangstelling. We hebben er al ruim honderd gebouwd. Voor de toekomst is de orderportefeuille goed gevuld. Het paradepaard op dit moment (eind 2015) is het vervangen van het verouderde diaconale vakantiecentrum het F.D. Roosevelthuis en het conferentiecentrum Hydepark in Doorn. Met de nieuwbouw voor transportbedrijf Vonk is het project Nieuw Hydepark het grootste dat het bedrijf ooit uitgevoerd heeft.'

De toekomst voor het bedrijf dat, zoals we zagen van grote economische en maatschappelijke betekenis is voor Tiel en de regio, ziet er dan ook goed uit. Een nieuw jubileum, het 150-jarig bestaan, komt daarmee in het vizier.

Internationaal Transportbedrijf Vonk en Co op industrieterrein Medel heeft een opvallende architectuur (Collectie De Vree en Sliepen)

Gerenoveerde vooroorlogse woningen voor woningcorporatie SCW aan de Sint-Walburgbuitensingel (Collectie De Vree en Sliepen)

Bouwen vroeger en nu

De Tielse aannemers beperkten hun werkgebied tot ver in de jaren vijftig van de twintigste eeuw tot de directe omgeving van hun bedrijf. Medewerkers kwamen immers lang te voet en later met de fiets naar het werk en het materiaal moest met de handkar of paard en wagen aangevoerd worden. Uitvoerders, die vaak meerdere klussen gelijktijdig onder handen hadden, pendelden met hun fiets en later een solex tussen de verschillende bouwobjecten. Pas rond 1958 schafte De Vree zijn eerste auto aan voor het vervoer van materialen en personen, een Volkswagen pick-up met een dubbele cabine en een kleine laadbak. Na de oorlog deden de eerste bouwliften voor het naar boven brengen van bouw materiaal hun intrede. Daarvoor moest alles met mankracht, veelal op de schouder, getransporteerd worden. Voor het hijswerk was er de handbediende houten driepoot. Klaas Beutener: 'Voor bijzondere hijsklussen werd de hulp van Arnold Schiltmans ingeroepen. Die wist altijd wel een oplossing. Verbazingwekkend hoe die de zware ijzeren balken op moeilijke plaatsen wist te brengen.' Kelders werden handmatig gegraven.

Vanaf 1950 ruilden veel transportondernemingen, waaronder de zand- en grindhandel, hun paarden steeds meer in voor vrachtauto's.

Ook de eerste vaste kranen verschenen op het werk. Eind jaren vijftig ontstonden de eerste betonmortelcentrales en kwam er een einde aan het met de hand en later met behulp van een betonmolen op de bouwplaats maken van betonspecie. Dat gaf veel verlichting.

Op de bouw heerste vroeger een gevoel van spanning wanneer de architect kwam. Deze had vaak meer bouwkennis dan de aannemers en hij had de bevoegdheid om een deel van het werk af te keuren. Nu is dat allemaal anders. Bouwbedrijven beschikken over goed opgeleide mensen. Ook de manier van bouwen is gewijzigd. Houtconstructies zijn vervangen door ijzeren steunwerk en de betonskeletbouw deed zijn intrede. De werkorganisatie veranderde mee. Vroeger werden de werklieden centraal verdeeld over de bouwwerken die je onderhanden had, maar de praktische organisatie op de bouwplaats en het bestellen van bouwmaterialen lag in handen van de uitvoerder.

Tegenwoordig gebeurt de werkvoorbereiding en planning op kantoor. Veel onderdelen worden gereed voor montage vanuit de fabriek aangevoerd. De werkplanner zorgt dat materialen maar ook de benodigde machines en voertuigen precies op tijd aanwezig zijn. Het bouwproces is door dit alles veel efficiënter geworden en de bouwtijd is aanzienlijk korter dan vroeger.

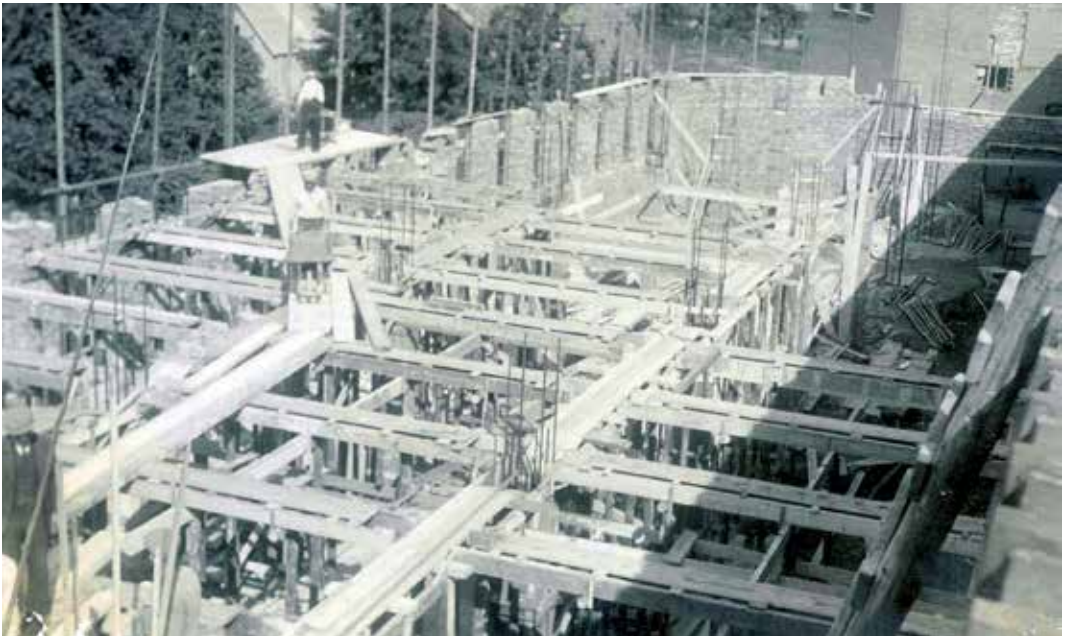
Bronnen:

- Gesprekken met of informatie van: Klaas Beutener, Peter Dikker, Birgitte Hansen-Van Hesteren, Riek Jansen-Leenders, Gert-Jan van Ingen, Ted van der Netten van Stigt, Harry Sliepen jr, Dick Smits en Adrie Verberne.
- Bert Leenders, Lemma over Johan de Vree in het *Biografisch Woordenboek van Tiel, deel III*. Uitgave van de Historische Werkgroep Tiel en de Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken.
- Peter Schipper, Negentig jaar bouwen in Tiel; artikel in *Tussen Toverlantaarn en Teletekst*. Uitgave van de

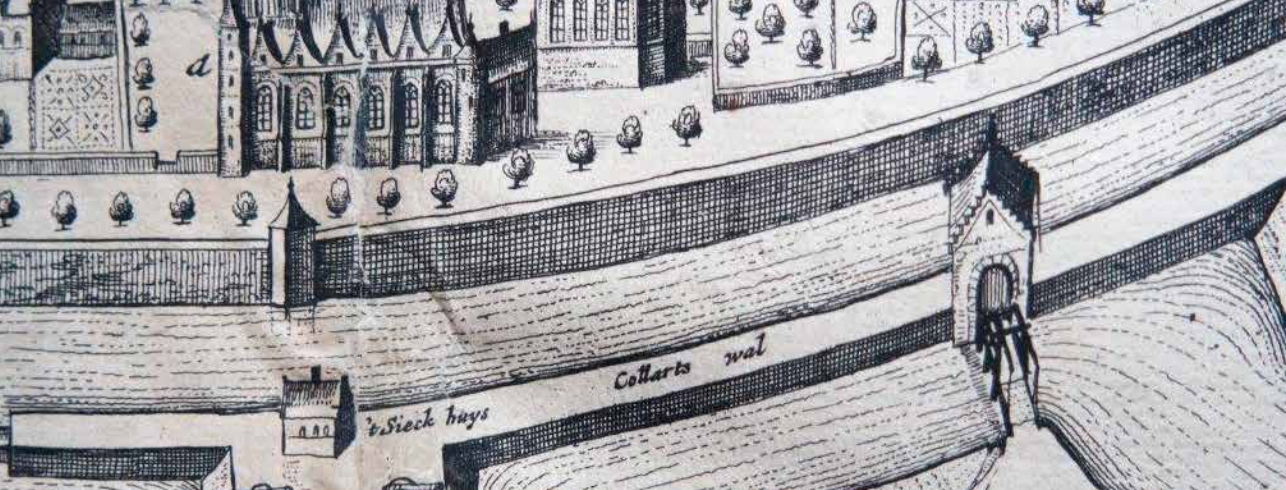
- Historische Werkgroep Tiel en de Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken.
- Jaap Hengeveld, De Vree en Sliepen; artikel in *Ondernemen in Tiel, inspirerende bedrijven van het eerste uur*. Uitgave Kamer van Koophandel, Tiel.
- Regionaal Archief Rivierenland, Archief De Vree en Sliepen.
- Wim Fase: Stamreeks Anthonie de Vree.
- Website De Vree en Sliepen (www.vreesliepen.nl)
- Balans in bouwen, 125 jaar De Vree en Sliepen. *Jubileummagazine juli 2014*. Uitgave De Vree en Sliepen.

Het in 1939 gebouwde landhuis in de bocht van de Burgemeester Meslaan te Drumpt voor Frans Gouverne, de directeur van Maatschappij De Betuwe (Collectie De Vree en Sliepen)

Betonvlechters aan het werk. Circa 1942 (Collectie De Vree en Sliepen)

De Tielse stadsrekening uit 1551

Door W. Veerman

“van alen ontfanck ind inboeren ind uitgeven...”

(Al de ontvangsten en uitgaven).

Zo begint de oudste bewaarde financiële verantwoording van het toenmalige stadsbestuur.

Van de onder het beheer van de Regionale Archiefdienst Rivierenland staande archieven en collecties vormen die van de oude steden en waterschappen het deel waarin relatief veel materiaal uit de periode van vóór 1600 bewaard is gebleven.

Naast de oude rechtbankverslagen en een groot aantal oorkonden, zijn de stadsrekeningen een belangrijke bron voor de lokale historie. Niet alleen hun ouderdom maakt dat ze uniek zijn, maar ook het feit dat, op een enkele uitzondering na, onder andere in Culemborg, Zaltbommel en in enige water-

schap- en kerkarchieven, in geen van de andere plaatsen binnen het werkgebied van de archiefdienst uit die tijd jaarrekeningen bewaard zijn gebleven.

Algemeen

Nadat in 1543 het Hertogdom Gelre tot het rijk van Karel V was gaan behoren, maakte het deel uit van de Verenigde Nederlanden. Wegens hun economisch belang waren deze landen van grote betekenis voor de keizer. In het jaar dat deze stadsrekening is opgesteld, viel Gelre onder het bestuur van de landvoog-

Detailfoto van de kaart van Blaeu met in het midden de Collartswal (Collectie auteur)

des Maria van Hongarije, een zuster van de keizer. Zij werd op haar beurt weer vertegenwoordigd door de stadhouder Philips van Lalaing, graaf van Hoogstraten, die in Nijmegen hof hield. Daar werden eveneens de zogenaamde kwartiersvergaderingen gehouden. De stad Tiel stuurde daar regelmatig, ook in 1551, stadsboden en afgevaardigden heen (dagvaart). Voor Tiel was in deze periode Clais Vijgh, namens de stadhouder, ambtman van de Neder-Betuwe en richter (ook wel genoemd scholtus, te vergelijken met de huidige politicommissaris) van Tiel. Hij benoemde onder andere de leden van het stadsbestuur. Ondanks de in de voorgaande jaren plaatsgevonden schermutselingen en rampen kende men in 1551 een periode van relatieve vrede waarbij de welvaart weer wat toenam, ondanks het feit dat in dit jaar de keizer weer in oorlog met Frankrijk was gekomen. De gevolgen voor Gelre en het rivierengebied beperkten zich tot een verzoek om bijdragen in de kosten, waar men als stadsbestuur niet blij mee was. Daarnaast waren de plunderende en rondzwervende soldaten ook lastig. Echt 'vredig' was het dus nu ook weer niet. En 'ondergronds' begonnen er midden jaren veertig van de zestiende eeuw tevens nog protestantse sympathieën te groeien, wat voor de toenmalige rooms-katholieke gemeenschap een onrustbarend verschijnsel moet zijn geweest.

Financiële verantwoording

Voor Tiel is de stadsrekening uit 1551 de oudste bewaard gebleven jaarrekening van de zestiende eeuw. De ongetwijfeld hieraan voorafgaande jaarrekeningen zijn helaas alle-

maal verloren gegaan. De rekening vangt aan op 7 januari en loopt door tot eind van het jaar met enkele betalingen in januari 1552. Ze werd samengesteld door rentmeester Jan de Man. Door de genoteerde inkomsten en uitgaven krijgt men een bescheiden beeld van de dagelijkse gang van zaken in die tijd bij het Tielse gemeentebestuur. Dat bestond uit twee burgemeesters, die elk negen gulden per jaar verdienden en zeven schepenen met ieder zes gulden per jaar, een secretaris die zes gulden extra ontving voor de registratie van de toltekens van de schippers en een rentmeester die 24 gulden per jaar kreeg.

Zoals ook nu nog, vormden belastingen de voornaamste bron van inkomsten. Vooral de accijnzen voor het verhandelen van bier, het brouwen daarvan en het maken van eedick (azijn) en accijns op de handel in wijnen als romany- en bastaertwijn leverden veel geld op. De belasting op het verkochte bier vormde de belangrijkste inkomstenbron en leverde ruim 872 gulden op. Op zich is dat niet vreemd, want bier was toen de volksdrank bij uitnemendheid. De brouwers Cornelis Versteech, Derck Willemsz. en Gerit van Dien betaalden maar 78 gulden voor het mogen produceren van deze volksdrank. Dat was dan inclusief het gebruik van de stadshijskraan. De wijnaccijns leverde ruim 189 gulden op. Daarnaast waren er inkomsten uit de verpachting en huur van huizen, landerijen, ambten en de stadswaag. Opvallend is dat inkomsten van boeten en verkregen burgerrechten niet aangetroffen zijn. De uitgaven betroffen de lonen, schenkingen, te betalen renten en vooral onderhouds- en bouwkosten.

Zilveren bodestaf van palmhout met zilveren monturen en handgreep. Detail bovenzijde. Gedateerd 1631 (Collectie Flipje en Streekmuseum Tiel)

Personeel

De uitgaven voor personeelskosten betroffen onder andere Goessen Hermanss en Derck van Aerssen, de 'stadstroydreegers' (gerechtsboden met een bodestaf), die elk zes gulden voor kleding kregen. Daarnaast het jaarsalaris ad twaalf gulden voor de twee nachtwakers, die met een hoorn elk uur bij hun stadsrondgang een signaal gaven en naast hun salaris ook nog ieder een capronel (soort hoofddeksel) kregen. Goessen Hermanss en Derck van Aerssen, die tevens poortwachters waren, kregen voor het dagelijks openen en sluiten van de vier stadspoorten vijf stuivers per week en daarbij nog jaarlijks een paar nieuwe broeken. Blijkbaar sleten die hard bij dit werk!

De stadsorganist, 'meyster Henrick' kreeg tien gulden en eens per twee jaar kleding en geld voor het aanbrengen daarop van de 'stadt levery', waarschijnlijk een afbeelding van het stadswapen en zilveren letters. Welke letters is niet duidelijk, vermoedelijk de naam van de stad. De beëdigde lopende stadsboden Wolter Praet en Henrick Folkerss kregen dezelfde kleding, eveneens voorzien van de 'stadt levery'. De in januari vanuit Zutphen aangetrokken vroedvrouw, de 'vroedemoeder', ontving negen gulden. Meester Peeter, de stadsschoolmeester, incasseerde achttien gulden en Jan de tinnegieter drie gulden voor een jaar onderhoud van het stadsuurwerk.

Claes de leidekker, inde eveneens drie gulden, omdat hij als beëdigde meter van de straten en harde daken was opgetreden. De harde (pannen)daken vervingen de nog veel voorkomende brandgevaarlijke strodaken. Men kreeg subsidie als men een pannendak (hard dak) liet aanbrengen. Zes burgers, Cornelis de hoefsmid, Gijsbert de schrijnwer-

ker, Willem Robben de smid, Cornelis de bakker, Aernt de riemer (roeier of maker van roeiriemen) en Evert Dercksen de wever maakten daarvan gebruik. Daarnaast beurde iedere beambte 'naer alder gewoente' een Vastenavondgift van 1½ stuiver. Tenslotte had de stadssecretaris Henrico Stoer zijn jaarsalaris van achtentwintig gulden en een mantel van fijn lakense stof.

Dagvaarten en vergaderen

In januari bezocht burgemeester Claes van Avezaet de ambtman van Maas en Waal om te praten over het verzakken van de dijk langs de Waal. Regelmatig reisde stadssecretaris Stoer naar Arnhem, Nijmegen en Zaltbommel, onder andere wegens aldaar door de tollenaars vastgehouden 'cluppelholt' (palen) afkomstig uit Wezel. Men gijzelde in Zaltbommel zelfs enkele Kleefse schippers, omdat in het tolhuis van Kleef Tielse burgers werden vastgehouden. In mei bezochten Adriaen van Brakell en Aleit van IJssendoeren de ambtman in Leeuwen over een kwestie met de geërfden van Maas en Waal.

Representatief optreden en geschenken

Men schonk de bode van Claes Vijgh twaalf stuivers voor het brengen van een brief. De rederijkers die een wagenspel opgevoerd hadden (openluchttoneelstuk op een wagen uitgevoerd) op de zondag voor Vastenavond kregen twee gulden en vijf stuivers. Willem Avezaet kreeg een gebrandschilderd raam van twaalf voet hoog dat door Jan But was vervaardigd. Op Sint-Laurentiusdag (10 augustus) waarbij, tijdens een processie voor deze heilige, vaandels en zijn beeld door de stad werden gedra-

gen, kregen de heren van de Sint-Walburg- en van de Sint-Maartenskerk twaalf stuivers, wijn en een ton bier terwijl de koster van laatstgenoemde kerk voor het beieren en luiden van de klokken tijdens de ommegang zes stuivers beurde. Op Sint-Maartensavond ontvingen de koormeester en de schoolmeester voor zeven stuivers aan wafels voor het zingen in de Sint-Maartenskerk en in het raadhuis.

Wijn en eten als smeermiddel

Er ging in dat jaar heel wat wijn door de kelen van de mensen die tot het toenmalige netwerk van het stadsbestuur behoorden. In april betaalde men zes gulden, drie stuivers en drie oort (1 oort = 1/4 stuiver) voor de consumpties die doctor Stracius, doctor Sasbout en de heer van IJzendoorn hadden gebruikt. Op de maandag na Pinksteren, op de Heilige Sacramentsdag (tweede donderdag na Pinksteren) en op Sint-Maartensdag tranlationis (11 november), werd traditioneel aan de scholtus, de beide burgemeesters, de schepenen, de rentmeester, de secretaris, de stadsboden en stadsomroeper een of meerdere kannen wijn geschonken. Met de raadsheren van de keizer te Arnhem werd samen met de eigen raadsliden 23 quarten (inhoudsmaat) wijn uit de stadskannen gedronken voor in totaal drie gulden en negen stuivers. De burgemeester van Doesburg mocht zes quarten wijn tot zich nemen en toen de pastoor het stadsbestuur bezocht zijn twintig quarten wijn verwerkt. Ook de graaf van Nuenaerden en Meurs (= Adolf van Nieuwgaarden, graaf van Meurs) dronk na tweemaal de stad bezocht te hebben 28 quarten wijn. De abt van het klooster Mariënwaerd bij Beesd en de gravin van Buren, Anna van Egmond, die in

juli van dit jaar met Willem van Oranje was getrouwd, kregen bij hun bezoek de 'stadt kannen gescenct'. Op Sint-Thomasdag (3 juli) kwamen de burgemeesters van Zaltbommel, Culemborg en Buren en een deel van de ridderschap naar Tiel om de dijken in de Over- en Neder-Betuwe en aan de Rijn- en Waalkant te schouwen, waarna de heren voor zeven gulden en achttien en een halve stuiver verteerden. In diezelfde maand hadden burgemeesters en schepenen, samen met de gasthuis- en kerkmeesters, de ambtman en scholtus, hun jaarlijkse traditionele gezamenlijke maaltijd gehouden voor vier gulden en zeventien en een halve stuiver. Op oudejaarsavond tenslotte hadden de scholtus, de burgemeesters en de raad 'nae alder gewoonte' het jaar gezellig met een maaltijd afgesloten.

Slecht weer

Door veel ijsgang en overstromingen was de Waal van januari tot eind februari onbevaarbaar. In de tweede helft van februari en begin maart was dit het geval in de Neder-Betuwe, hier en daar ijsgang tot dertien voet. De lopende stadsbode Wolter Praet had daardoor in maart moeite brieven naar Arnhem en Nijmegen te bezorgen. Van de stadsmuur bij het tolhuis werden in januari drie karren met stenen naar de Collartswal (de huidige Hucht) gebracht. De stenen waren door het hoge water van en uit de muur geslagen. Twee maanden later ging Wolter Praet naar Dreumel om te horen hoe de in slechte staat verkerende dijk er bij stond. Men moest de stadsdijk vanaf Willem die Haes tot bij de Westluidense poort vanwege het hoge water ophogen.

Renten

De stad had vaak veel verplichtingen door betaling van renten over geleende gelden. Dit jaar werd daaraan ruim 332 gulden uitbetaald. Dat was niet alleen aan Tielse burgers, maar eveneens aan personen uit Culemborg, Nijmegen, 's Hertogenbosch en Arnhem. Willem die Hais, de vicaris en de deken van het Sint-Anthonius altaar, de pastoor van Tiel en de vicaris van het Sint-Jansaltaar kregen een deel van de opbrengst van de wijn- en bieraccijns. Ook de bijdragen aan de opgelegde schattingen voor de door keizer Karel V gevoerde oorlog werden hier verantwoord, nadat ze uitbetaald waren aan Ghijsen van Breen als gevolmachtigde van jonker Adriaen van Boetbergen en aan Willem van Tuyl van Bulkensteyn.

Beeldje van Sint Anthonius. Hout, gepolychromeerd.
Circa 1500. (Collectie Flipje en Streekmuseum Tiel)
(Foto: RAR /Collectie Bouwhuis)

Stadswerken

De 'uutgeven tot reparacy van den stadt van alderley parceelen' omvat het meest uitgebreide deel van de stadsrekening. Timmerlieden, smeden, de steen- en pannenbakker, metselaars, stratenmakers en schilders verrichtten grote en kleine werken in opdracht van het stadsbestuur. Allerlei kleine onderhoudsklusjes kwamen aan de orde, onder andere het schoonmaken van de gevangenis onder het raadhuis, waaruit zes karren stro en vuilnis werden verwijderd, repareren van een vervallen waterput in de Agnietenstraat, wilgen knotten waarna de takken ervan in de dijk werden gestoken en verbeteren van straten als het Jodenstraatje en de Westluidensestraat.

Vooraf de verdedigingswerken, die door het hoge water in het begin van het jaar nogal hadden geleden, kregen veel aandacht. Vele 'staketten'(palen) in de stadsgrachten moesten worden vervangen en de in de muren gevallen gaten weer worden opgemetseld. Van de doornenheggen op de Collartswal werden 75 roeden (lengtemaat) nieuw aangeplant door 'Gerit den doernlegger'.

De brug bij de Burense poort werd vernieuwd en erbij een nieuwe stenen sluis gebouwd voor een betere doorgang van het grachtwater. De Zandwijkse poort, waarvan de plaats nu nog te zien is in het straatpatroon aan het einde van de Voorstad, werd nagenoeg geheel vernieuwd. Door de Zaltbommelse steenbakker Roelof Arentsen zijn ruim 48.000 stenen geleverd voor de (ver)bouw van deze poort. Palen en planken haalde hij daarvoor uit 'het bushuys', blijkbaar een soort gemeentelijke opslagplaats. Steigers werden opgebouwd en grote hoeveelheden zand en kalk met kruiwagens naar de bouwplaatsen gereden. Per schip

werden 177 tonnen met leien voor de dakbedekking aangevoerd en met 88 karrenvrachten naar de plaats van bestemming overgebracht. En nadat de fundamenteën waren gegraven konden meester metselaar Gerit Aelbersen met zijn neef Jan en zijn zoon ('sijn jong') als hulpjes aan de slag voor de bouw van de stadspoort, tegen een salaris van zes stuivers per dag inclusief 'scoff' (ongeveer $\frac{1}{4}$ van de werktijd voor schaften). Hij verrichtte met zijn mensen overigens ook al het andere metselwerk aan de stadsmuren en de Burense poort.

Aan de Zandwijkse poort zal hij ongeveer een half jaar gewerkt hebben. Aan de voorkant van de poort werd het stadswapen boven de ingang in een half blok witte steen aangebracht. Het was gemaakt door 'Hensken den beeldesnider', die het tevens in kleur schilderde en van verguldsel voorzag en daarvoor negen gulden kreeg. Voor het vergulden van de wapenstein zijn tweehonderd velletjes bladgoud aangekocht voor drie gulden en drie stuivers.

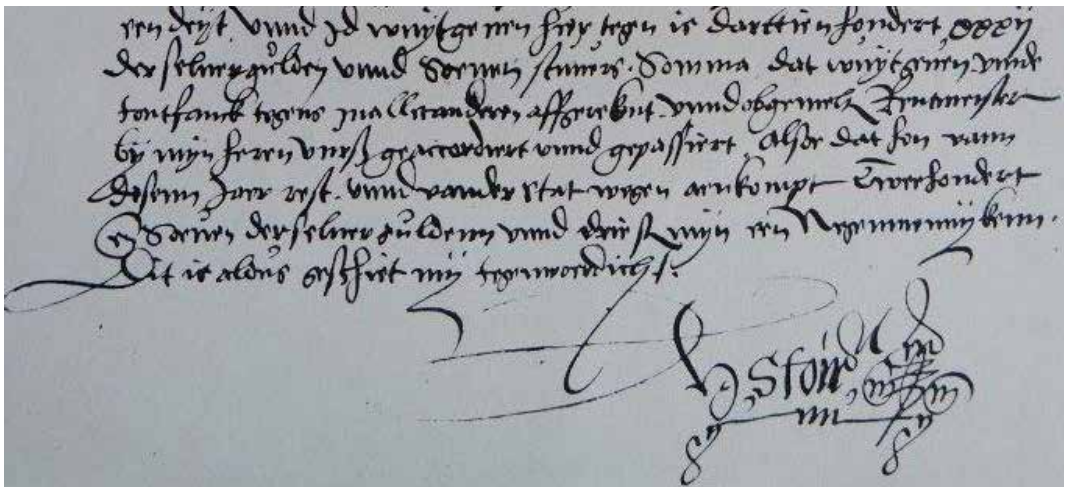
Het hoogste punt was blijkbaar bereikt toen 'Thonis die smet' (smid) 'een staff met een vaentgen opter poerten Zandick' van tien pond ijzer had gezet. De stadspoort was definitief klaar toen 'meester Joryen straetemaker' vijf en een halve roede straat in de poort had gelegd voor twee gulden en negen en een halve stuiver.

Afrekening

De eindafrekening werd door rentmeester Jan de Man op 27 april 1552 ter goedkeuring gepresenteerd aan de gezamenlijke raad, bestaande uit de burgemeesters en de schepenen. Men had in dat jaar 1119 Brabantse gulden, negentien stuivers en een duit aan inkomsten

verkregen. Uitgegeven was 1332 gulden en zeventien stuivers. De rekening eindigt als volgt: 'alsoe dat hen vann desenn jaer rest, unnd vander stat wegen aenkomt, tweehondert ende soeven (zeven) derselver gulden unnd drie stivers, myn een negenmennekynn. (= Brabantse aanduiding voor een duit = 1/8 stuiver) Dit is aldus geschiet, mij tegenwoerdich (w.g.) H. Stoir en J. die Man'. De gezamenlijke traditionele maaltijd werd verantwoord in de rekening over het jaar 1552. Er was dus een tekort van ongeveer 207 gulden. Naar huidige maatstaven moet men dat ongeveer met honderd vermenigvuldigen en zijn dat 'peanuts'. Maar zie een dergelijk financieel overzicht in de huidige gemeente Tiel maar eens op 21 pagina's te krijgen zoals Jan de Man in 1551 heeft gedaan. Eerlijkheidshalve moet natuurlijk wel vermeld worden dat Tiel wat meer inwoners heeft gekregen in de ruim 460 verstreken jaren. Op de afbeelding een detail van het onderste deel van de laatste pagina.

- Bronnen.
- Bots, H., Bunt, A.W. v.d., Geurts, P.A.M. en anderen; *Geschiedenis van Gelderland. 1492-1795. Boek II.* Zutphen, 1975.
 - Buisman, J.; *Duizend jaar weer, wind en water in de lage landen. Dl. 3. 1450-1575.* Franeker, 1998.
 - Driessen, H.L.; *Inventaris van het oud archief der gemeente Tiel.* 's-Gravenhage, 1928.
 - Grotefend, H.; *Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit.* Hannover, 1971.
 - Kers, H.J. en Smit, E. (red.); *Kalendarium van Tiel. Dl. I. Tiel,*
 - Kers, H.J. en Smit, E.J.Th.A.M.A.; *De Geschiedenis van Tiel.* Tiel, 2001.
 - Kuys, J., Leeuw, L. de, Paquay, V. en Schaïk, R. van; *De Tielse kroniek. Een geschiedenis van de lage landen etc. met een vervolg over de jaren 1552-1556.* Amsterdam, 1983.
 - Rink, E.D.; *Beschrijving der stad Tiel.* Tiel, A. van Loon, 1836.
 - Veerman, W., m.m.v. Reus, W.; *Burgerboek van Tiel. 1546-1794. Inventarisnummer 139 van het stadsarchief.* Bronnenpublicatie. Tiel, 1986. (Typoscript transcriptie)
 - Veerman, W., Houtkoop, A., Schipper, P. en Beijer, J.; *Tiel een versterkte stad. Geschiedenis van de wallen en poorten.* Tiel, 1980.
 - Veerman, W.; *Stadsrekening van Tiel 1551.* Bronnenpublicatie. Tiel, 2014. (Typoscript transcriptie met index)
 - Verdam, J.; *Middelnederlandsch handwoordenboek.* 's-Gravenhage, 1973.

Het onderste deel van de laatste pagina van de stadsrekening. De naam eronder is die van de stadssecretaris Stoir, die hier zelf tekent als Stoir. Daarnaast de handtekening van rentmeester De Man. (Collectie RAR)

Wie rusten er in dat graf?

Door Jan van Lookeren Campagne

Het huidige familiegraf van Van Lookeren Campagne op begraafplaats Ter Navolging, nummer BB 7, is samengesteld uit twee graven, oorspronkelijk genummerd 169 en 160. De eerste eigenaar van graf nr. 169 was dr. Nicolaas van Lookeren, in 1756 te Tiel geboren als oudste zoon van Dirck van Lookeren, chirurgijn in Tiel, en Geertruida Crouwel. Nicolaas zal ongetwijfeld de Latijnse school in Tiel hebben bezocht en ging daarna medicijnen studeren aan de Hogeschool in Utrecht. Op 12 april 1780 sloot hij deze studie af met een promotie; de doctorstitel werd hem 'summa cum laude', met de hoogste lof, toegekend. Hierna vestigde dr. Nicolaas zich als huisarts in zijn geboortestad Tiel. Vele jaren heeft hij daar de medische praktijk uitgeoefend. Daarnaast beijverde hij zich als gemeentearzt (stadsdokter) voor bestrijding van besmettelijke ziekten, onder meer de

'rode loop'(dysenterie), en vooral 'de kinderziekte' (de pokken), met name door toepassing van koepokinenting, waarmee hij zich al in 1801 bezighield. Verder was hij lid (en lange tijd voorzitter) van de Departementale, later Provinciale Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toezicht in Gelderland. Buiten zijn vakgebied bekleedde hij ook enige functies: hij was een aantal jaren curator van de Latijnse school en van 1811 tot aan zijn overlijden lid van de Tielse gemeenteraad. Door al deze activiteiten vond Nicolaas blijkbaar geen tijd om, na zijn proefschrift, nog iets te publiceren.

Nicolaas moet een beminnelijk mens zijn geweest, die het vertrouwen genoot van mensen uit alle lagen van de bevolking, in het bijzonder van zijn patiënten, voor wie hij zich volledig inzette. Daarnaast had hij veel belangstelling voor de Griekse en Latijnse taal- en letterkunde.

Familiegraf van Van Lookeren Campagne op Ter Navolging aan de Lingedijk, oktober 2015 (Foto: Jan Bouwhuis)

Voor zijn grote verdiensten voor de ontwikkeling van de koepokinenting heeft Nicolaas nooit enigerlei eerbewijs willen ontvangen. Wel heeft hij ongetwijfeld bevorderd dat zijn jongere collega Josua Bal (1784-1836) in 1825 een gouden medaille uitgereikt kreeg voor diens verdiensten voor de koepokinenting. Dat Nicolaas zijn protegé welgezind was blijkt ook uit het feit dat hij in 1816 het pand in de Kerkstraat naast de Sint-Caeciliakapel voor Josua heeft afgemijnd. Ik sluit niet uit dat hij die aankoop ook anderszins mogelijk heeft gemaakt.

Als medicus was hij zeker een groot voorstander van ter aarde bestellen buiten de stad, vandaar dat hij er vroeg (1787) bij was om daar een graf aan te kopen op de nieuwe begraafplaats Ter Navolging.

De eersten die in dit graf zijn begraven behoorden overigens niet tot de familie van de eigenaar. Dat waren in 1794 de 'huisvrouw' van de overste Velthuijzen en in het jaar daarna vrouwe Susanna Hester Bouwensch, weduwe van Jean Jacques Coudert.

Eerst op 19 april 1833 vond wederom een bijzetting in dit graf plaats, nu van de eigenaar zelf. Op zijn sterfbed moet hij aan zijn aangetrouwde neef Peter Jan Campagne hebben gevraagd om te bevorderen dat diens oudste zoon Willem Campagne de naam 'van Lookeren' aan de zijne kon toevoegen, hetgeen inderdaad bij KB van 21 juli 1835 is gebeurd. De Tielse familie van Lookeren zou namelijk gaan uitsterven.

Het naastgelegen graf nr. 160 werd op 15 mei 1838 aangekocht door Margrietha van Lookeren (1766-1848), de zuster van Nicolaas. Als eerste is daarin tien dagen later begraven mr. Arnoldus Vermeulen (1759-1838). Deze

was van 1808 tot 1837 lid van de Tielse gemeenteraad, van 1815 tot 1816 burgemeester, en voorts rechter en advocaat in Tiel. Van een familierelatie tussen beiden is tot dusver niet gebleken.

Arnoldus Vermeulen werd in 1759 in Waardenburg geboren als zoon van Arnoldus Vermeulen en Neesken Verploegh (dochter van Henricus Verploegh, heer van Hellouw). Hij en zijn zuster, Alida Stephana Vermeulen, waren eigenaren van de Crobsche Waard, gelegen tussen Haaften en Hellouw. Broer en zuster Vermeulen, beiden ongehuwd, zijn kort na elkaar overleden, zij te Waardenburg op 20 april 1838, hij een maand later te Tiel op 21 mei 1838. Beiden hebben in hun testament de Crobsche Waard gelegateerd aan Margrietha van Lookeren. Uiteindelijk heeft dit legaat geleid tot de steenfabriek die vanaf 1863 door de zwagers Willem van Lookeren Campagne en Benjamin Richard Ponningh Hasselman, de latere burgemeester van Tiel, werd geëxploiteerd.

Margrietha van Lookeren maakt de indruk een kordate zelfbewuste vrouw te zijn geweest. Niet alleen bestierde zij de huishouding van haar broer Nicolaas (beiden waren ongehuwd), maar ook trok zij zich het lot aan van de kinderen van haar broer Willem, die in 1798 op 37-jarige leeftijd is overleden. De moeder van die kinderen, Metje de Jongh (1769-1801), hertrouwde korte tijd na het overlijden van haar man en vertrok naar elders. Margrietha was niet alleen goed bekend met mr. Arnoldus Vermeulen, ook met mr. Carel Jan Adriaan Spiering (1789-1846), burgemeester en later wethouder van Tiel, stond zij blijkens een passage in haar testament op goede voet.

Margrietha van Lookeren is op 4 april 1848 overleden en op 8 april in graf nr. 169 bijgezet, bij haar broer Nicolaas. Maar eerder, op 22 september 1840, vond in dat graf bijzetting plaats van Carolina Maria Campagne, dochter van Peter Jan Campagne en Geertruida van Lookeren. Zij was op 21-jarige leeftijd aan tyfus overleden, twee weken na haar broer Carel die toen twintig jaar was en aan dezelfde ziekte is bezweken. Laatstgenoemde rust in het graf van zijn gelijknamige grootvader (oud nr. 162).

De volgende was Dirk Nicolaas van Lookeren (1790-1856), de enige zoon van genoemde Willem van Lookeren, die als gevolg van zwakheid van zijn geestelijke vermogens zijn gehele verdere leven bij zijn oom Nicolaas en tante Margrietha in huis heeft gewoond.

In 1860 werd in het nu als één geheel te beschouwen graf bijgezet Peter Jan Campagne

(1784-1860), die meer dan veertig jaar apotheker in de Vleesstraat in Tiel was geweest (zie Biografisch Woordenboek van Tiel, deel 6), in 1873 gevolgd door zijn weduwe, Geertruida van Lookeren (1794-1873), als laatste van de Tielse van Lookerens.

Vrij kort daarna, in 1876, werd hun zoon Willem van Lookeren Campagne (1817-1876), slechts 59 jaar oud, als twaalfde in het graf bijgezet. Hij was lid van de gemeenteraad, apotheker, fabrikant van garancine (een verfstof waarvoor de meekrapwortel als grondstof diende) in Tiel en steenfabrikant in Haaften.

Zeven jaar later is een van zijn zoons, Peter Jan van Lookeren Campagne (1848-1883), 1^e luitenant der infanterie, ten gevolge van ziekte op slechts 35-jarige leeftijd in Den Haag overleden, bijgezet.

Als laatste de weduwe van Willem, Johanna Neeltje Hasselman (1822-1904). Zij was een zuster van de Tielse burgemeesters J.J. en B.R.P. Hasselman en ook van Adriana Johanna Hasselman (1813-1897), rustend in graf nr. B 6, die gedurende vele jaren bij haar zuster (en zwager) op het Hoogeinde heeft gewoond om haar bij te staan in de huishouding en in de verzorging en opvoeding van de kinderen. Tante Jaan, zoals Adriana door de kinderen van Lookeren Campagne werd genoemd, was bij hen zeer geliefd.

In 1905 werd de ene grafsteen vervangen door de huidige, waarop de volgende namen voorkomen:

- Dr. Nicolaas van Lookeren, oud 77 jaar
- Mej. Margrieta van Lookeren, oud 82 jaar
- Geertruida van Lookeren Campagne, oud 5 ½ jaar
- Peter Jan Campagne, oud 75 jaar

Lithografie Nicolaas van Lookeren.
Uitgave van D.R. van Wermeskerken te Tiel, 1834
(Collectie Flipje en Streekmuseum Tiel)

- Johanna Gijsberta van Lookeren Campagne, oud 5 ½ maand
- Geertruida van Lookeren, wed. van den Heer Peter Jan Campagne, oud 78 jaar
- Willem van Lookeren Campagne, oud 59 jaar
- Johanna Neeltje Hasselman, wed. van den Heer Willem van Lookeren Campagne, oud 81 jaar.

begraven. Door onoplettendheid is zij op 25 augustus 1892 in de kinderwagen te water geraakt in een vijver in Oosterbeek, waar zij met haar ouders tijdelijk verbleef.

In 2009 is het gehele graf door de gemeente gerestaureerd. Er (terecht) van uitgaande dat er geen nieuwe bijzettingen meer zullen plaatsvinden, is de grafkelder volgestort, zodat instortingsgevaar niet meer te duchten is.

De tweede grafsteen waarmee het graf gedekt is vermeldt uitsluitend de naam van Arnoldus Vermeulen.

Dan is er als een soort appendix een kindergraf aan het grote graf verbonden, waarin Eva van Lookeren Campagne (1891-1892) is

Bronnen:

- A.T.M. Ruygt, *Begraafplaats Ter Navolging Tiel*, Tiel 1998
- E.J.Th.A.M.A. Smit en H.J. Kers, *De Geschiedenis van Tiel*, Tiel 2001
- N. Diepeveen en H. van Heiningen, *Het Huijs ende Hofstatt naest de Cleijne Kerck*, Tiel 2012
- A.M.W. Slager-Dijkstra en E.J.Th. A.M.A. Smit (red.), *Biografisch Woordenboek van Tiel, deel 6*, Tiel 2013

Graf van Eva van Lookeren Campagne
(Foto: Jan Hoogendoorn)

Uut 't lève

Door Klaas Tammes

De Betuwe is bekend om zijn rommelmarkten. Bij elke kerk, in ieder dorp kun je ze elk jaar vinden. Veel rommel en heel veel boeken. Boeken van vergeten schrijvers. Ooit las iedereen Konsalik. Nu raak je zijn boeken zelfs op de rommelmarkt niet meer kwijt. Ook voor een andere beroemde schrijver van weleer – Jan de Hartog – is geen belangstelling meer. Hollands Glorie, Schipper naast God, Gods Geuzen, Stella, Herinneringen van een bramzigtje: mooie gebonden uitgaven verdwijnen na afloop van de rommelmarkt in de container van de AVRI.

Jan de Hartog (1914-2002) was een telg uit een befaamd theologengeslacht met wortels in de Betuwe. Zowel zijn vader als zijn grootvader waren hoogleraar in de theologie. Opa was collega en supporter van Abraham Kuyper aan de Vrije Universiteit te Amsterdam; zijn

vader werd hervormd predikant en later hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam.

Jan de Hartog's vader was een eigenzinnig mens. Ondanks de druk van diens vader om theologie te gaan studeren, wilde Arnold Hendrik kunstschilder worden. Toen zijn vader hem dat verbod kwam hij met allerlei baantjes aan de kost. Hij werkte in een boekhandel en op een effectenkantoor. Op zijn 23ste besloot hij alsnog de wens van zijn vader te volgen. Hij ging theologie studeren aan de Vrije Universiteit en woonde zelfs enige tijd op kamers bij de grote Abraham Kuyper. Omdat de gereformeerde theologie voor hem een te gesloten stelsel vormde, switchte hij halverwege zijn studie naar Utrecht. Hij bleef theologie studeren maar nu aan de Universiteit van Utrecht waar hij werd opgeleid tot predikant in de Hervormde Kerk.

Illustratie van Joan door A.H. de Hartog

Hij promoveerde als hervormd theoloog in 1903.

Zijn eerste gemeente was Ommeren. Hier was hij predikant tussen 1903 en 1906.

Op een van de vele fietstochten in de Betuwe ontmoette hij Lucretia Meyjes waarmee hij in 1906 in het huwelijk trad.

Ds. De Hartog was een markante en indrukwekkende persoon. Hij kon op een harts-tochtelijk en meeslepende manier preken, altijd voor een volle kerk. Bij de gewone man in Ommeren genoot hij grote populariteit omdat hij sociaal en meevoelend was.

Met zijn huisbezoeken – waaraan hij grote waarde toekende – doorkruiste hij de hele gemeente. Zijn ontmoetingen inspireerden hem in 1905 tot de publicatie van 'Uut 't Lève'. In dialect beschreef hij, verluchtigd met eigen tekeningen, zijn markantste gemeentenaren. Naar later zou blijken deed hij dat op een wijze die door velen als kwetsend werd ervaren. 'n Tobber: ' *n Griezelechtige kèl! As-t'r dwèrge binne (mar dà gleuf 'k nie), dan motte die d'r zekers zóó uut zien. – Kromme been as 'n hoepel; 'n lang bove-lief mit dito erms d'r aon; 'n baord as 'n bok; 'n bree-je moel mè gin tand t'r ien; 'n rooje neus mè snuf veur de kop; gluuperige bruine oog mè borstels t'r over; en 'n pet mit 'n mollevel d'r umheèr ien de nek. – Zoo strompelde-n-i naor veure.'*

Over het huwelijk van Ötje: ' *wat 'n gemier, wat 'n geërremoei, wat 'n genits! Ruzie ielken dag en 's nachts d'r bij. Erst mit te vrouw allin-nig en toe mit te dochter ok al. Nou is te vrouw zoowà bliend. En de dochter is zoo te zegge nie wies; ze lupt te trekke mit 't ééne been. Mar mit zien bei-je kunne ze Ötje ter-deeg op te rug komme.'*

Drik: ' *Drik is al mee 't miserabelste schepsel, dà ge ou veur kunt stelle. Van binnen en van buute. Of ze ongelukkig is of slecht, dà weet 'k eigenlijk nie. Misschien wel van beijes. Wanneer ge op te weg 'n hoop poeterige kleeer, dik opgeblaoze, mit 'n gemeine kop t'r boven uut, tege kumt, dan kun-de d'r over rè-kene, dat tà Drik is. – As 'n dier, dat um hulp schreèuw, roept ze ou aon. Hartelik en toch akelik.'*

Deze jeugdschetsen zoals De Hartog ze bij de tweede druk in 1934 noemde, hadden de Ommerenaren gekrenkt. Zo zeer zelfs dat hij zich verplicht voelde zijn excuses aan te bieden. In het voorwoord bij deze tweede druk gaf hij aan dat hij met zijn schetsen geen persoonlijke karikaturen maar slechts algemeen menselijke typen heeft willen tekenen. Hij had niemand willen bespotten maar 'met aller lot bewogen' niets anders bedoeld dan 'werkelijkheid en verdichting samen te doen stemmen.'

Hij realiseerde zich echter dat velen zich gekwetst gevoeld hebben en dat had hem 'bitter leed gedaan'. 'De grote liefde en verwantschap tussen mijn eerste gemeente en mij heeft daardoor eerst schade geleden.'

In dankbare herinnering haalt hij nog wel een uitspraak aan van iemand die zei: 'as hij kumt, is 't krèk asof bruur bij de kachel zit!'

De vader van de in zijn tijd zo succesvolle auteur Jan de Hartog, maakte zelf een omstreden debuut. Hoe geliefd de dominee in Ommeren ook was – hij bleef een buitenstaander en door hen laat een Betuwnaar zich niet voor schut zetten. Een ook nu nog herkenbare karaktertrek.

De Tielse kermis en zijn koek

Door Peter Schipper

Op 4 september j.l. werd de Tielse kermiskoek van bakker Gerard van Ooijen (hofleverancier) opgenomen in de Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed In Nederland. In dit artikel worden de achtergronden belicht.

Inleiding

Wie had ooit gedacht dat een kermiskoek met het formaat van een turf en met een eenvoudige receptuur van roggebloem, Betuwse honing, natuurlijke specerijen en gelardeerd met kandij het zou brengen tot een plaats in de inventaris van Nederlands immaterieel erfgoed? Wat is er zo bijzonder aan deze Tielse lekkernij dat zij de harten van cultuurminnaars sneller doet kloppen? Het antwoord ligt in de cultuurhistorisch interessante traditie erachter die we met z'n allen willen bewaren. Om het verhaal van de Tielse kermiskoek te kunnen ontrafelen, zullen we dieper moeten ingaan op de volgende onderwerpen: koek

en streeklekkernijen, kermis, vrijen en trouwen, de traditie rond de kermiskoek en de vraag of deze zoete lekkernij uniek is.

Op zoek naar koek en ander lekkers

Wie koek zegt, denkt aan Deventer, de koekstad van Nederland. Al in 1477 stelde het gemeentebestuur regels op die de kwaliteit moest bewaken. En dat die goed was, bewijst dat men zelfs in Noorwegen het Deventer product op waarde wist te schatten. In 1637 telde de IJsselstad zelfs 25 koekenbakkers, die lid waren van een eigen gilde. Had dan niet de Deventer koek op de lijst van immaterieel erfgoed moeten staan of

Het inpakken van de (kermis)koek bij bakker Verploegh, 1904 (Foto: particuliere collectie)

tradities als koekhappen en -slaan? Maar laat ik focussen op het westelijk Gelders rivierengebied. Er zijn nog wel andere tongstrelende baksels uit onze streek die op de lijst niet misstaan zouden hebben. Wat te denken van de Heukelumse krakeling, de Bommelse sprits van bakker Dingemans of de tompouce van de Culemborgse bakker Verhallen, al jaren een begrip tot ver buiten de Lekstad? Ook in Tiel is er nog wel een andere kandidaat in de vorm van de 'kontenklopper'. Dit tamelijk kleffe broodje van bakker Hak op de Markt was een hit onder de boeren bij hun marktgang. Je kreeg er alleen vette vingers van die ze afveegden aan de reken van hun broeken. Vandaar de naam! Toch wint de Tielse kermiskoek het van de rest en dat komt door de ermee verbonden traditie, die in 1871 voor het eerst werd beschreven.

Tom Pouce op de kermis

De laatste jaren roept kermis vooral associaties op aan duizelingwekkende snelheden, het tarten van de zwaartekracht, fancy schilderijen en een zee van gekleurde lampjes. Hoe anders was dat ongeveer honderdvijftig jaar geleden. Het woord kermis is afgeleid van kerkmis, een plechtige jaarlijkse mis opgedragen ter herinnering aan de stichting van een kerk. Bij deze viering werd een markt gehouden, waarop vooral handelaren van buiten de stad of streek hun waren te koop aanboden. Omstreeks het midden van de negentiende eeuw constateerde een verslaggever van de *Tielsche Courant* een verandering. De winkels in Tiel waren inmiddels van allerlei benodigdheden voorzien; dus waren kramers van buiten niet meer nodig. De kermis was geworden tot 'eenige kramen met kinderspeelgoed, veel wafelkramen en buitengewone gelegenheid tot vermaak'.

De koek-kraam.

(Illustratie uit: C.F. Bendorp, *Kermis-tafreeltjes*, Dordrecht 1810)

Langzamerhand werd de kermis steeds meer een bonte verzameling van jongleurs, waarzeggers, berenleiders, muzikanten en een vreemde uitstalling van exotische en misvormde mensen. Zou je nu ongetwijfeld een of andere mensenrechtenorganisatie aan je broek krijgen, destijds zat men er niet mee om dwergen, obese zwaargewichten, een os van ruim vierduizend pond, vrouwen met baarden, of kinderen met een waterhoofd tentoon te stellen. Neem bijvoorbeeld Jan Hannema (1839-1878) uit Franeker, die op éénjarige leeftijd stopte met groeien en niet groter was geworden dan 71 centimeter. Volgens advertenties in eigentijdse kranten was hij 'de kleinste, schoonste en jongste thans levende dwerg'. Veel succes had hij

met zijn optreden als admiraal Tom Pouce op kermissen. In oktober 1864 kon het Tielse publiek hem voor een kwartje (eerste rang) of een dubbeltje (tweede rang) in zijn tent op de Varkensmarkt bewonderen.

Anders dan tegenwoordig stond de hele stad in het teken van het kermisfeest. Vooral de cafés probeerden elkaar de loef af te steken met muziek, cabaret, toneel of vaudeville.

Dit is het milieu waarin we het verhaal rond de Tielse kermiskoek moeten plaatsen.

Vrijen met een koek

Wie in onze digitale tijd een relatie zoekt of in modern jargon een date, kan terecht op honderden websites. Ze zijn er in allerlei soorten en maten en al je wensen kun je ken-

Jan Hannema, alias Tom Pouce
(Afbeelding: Museum Martena, Franeker)

Belangwekkende speling der Natuur.
DE KLEINSTE HEER.
DE EENIGSTE IN EUROPA.
Het Wonder der Wereld,
 welke vereerd is geworden met een bezoek van
 H.H. K.K. H.H. Prins van Oranje en Prins
 en Prinses Hendrik.
 Geboren te Franeker in Friesland. — Weegt **19**
 Nederlandsche Ponden. — **25** jaar oud. —
 7 Palm groot.
Staande met de sierlijke ingerigte Loge op de
Varkensmarkt te TIEL.
 Hij heeft half Europa doorgereisd, namelijk:
 Oostceurijk, Polen, Rusland, Zweden, Denemar-
 ken, Frankrijk en Engeland, alwaar hij overal
 de hooge eere heeft gehad, door Keizers en Kon-
 ingsen, ja zelfs ook hier in Nederland door de
 geheele K.K. Familie te 's Gravenhage, verschei-
 deude malen met groote verbazing en ondersoering
 gezien te zijn.
ADMIRAAL TOM POUCE,
DE KLEINSTE, SCHOONSTE en JONGSTE
THANS LEVENDE
Dwerg.
 Op zijne veelvuldige reizen door Engeland,
 Frankrijk en Duitschland, werd hij door Keizers
 en Koningen, nismede aan den Hoogen Adel tot
 de hoogste bewondering voorgesteld en mogt zich
 in den meesten bijval verhuigen.
De Loge is geopend van 's morgens tot 's avonds.
PRIJZEN DER PLAATSEN:
 Eerste Rang 25 cents. Tweede Rang 10 cents.

Advertentie voor het optreden van Tom Pouce op de
 Varkensmarkt te Tiel
 (Tielsche Courant, 16 oktober 1864)

baar maken. In vervlogen eeuwen van houten zeilschepen, ruisende rokken en, wat later, dampende stoomlocomotieven had men zo zijn eigen manieren om contact met de andere sekse te leggen. In rijke Friese milieus kende men het knottekistje. Al in de zestiende eeuw was het de gewoonte dat een jongeman op vrijersvoeten het meisje van zijn keuze een munt of penning gaf. Aanvaardde zij die, dan werd het stel geacht verloofd te zijn. Indien hij meerdere munten aanbood, dan verpakte hij deze in een dichtgeknoopte doek. Gegoeden lieten voor deze knottedoek een speciaal zilveren kistje maken.

Lieden uit het volk ontmoetten elkaar vaak op de jaarlijkse kermis. En nu gaat de Tielse kermiskoek een rol spelen. De Amsterdamse onderwijzer en volkskundige Jan ter Gouw verhaalt ons erover in zijn doorwrochte boek *De volksvermaken* uit 1871. Het gaat als volgt: een jongen vraagt het meisje van zijn keuze met hem mee te gaan naar de kermis, waar hij een koek voor haar koopt. De twee vermaken zich samen en tenslotte neemt het meisje het cadeau mee naar huis. Een week later gaat de jongeman na de kerkdienst op visite bij het meisje. Biedt zij hem bij die gelegenheid een plak van het zoete geschenk aan, dan mag hij hopen op een vervolg. Historica Jaan Hol uit Ingen bracht in haar levenswerk *De Betuwe* uit 1957 een nuance aan: als de jongen het kapje van de koek kreeg aangeboden, dan kon hij het vrijen wel vergeten. Een mooi verhaal! De Tielse kranten staan vol met advertenties van diverse bakkers uit Tiel, maar ook van elders, die op de Tielse kermis hun koek aanboden. Eentje uit 1894 viel me wel bijzonder op, omdat hier sprake is van een koek ge-

naamd 'heilikmaker', een verbastering van huwelijkmaker. Dat sluit ook aan bij het winterse feest van Sint-Nicolaas, wanneer we zingen: 'Sinterklaas goed heiligman etc.', wat immers een vervorming is van goed hylickman = goed huwelijkmán. De Sint als beschermer van geliefden en huwelijksmake-laar. Uit zijn naam gaven jongelui elkaar bij het sinterklaasfeest als symbolisch teken van genegenheid een 'claeskoek' in de vorm van een vrijer of vrijster van speculaas.

Koekenbakkers

Hoewel de kermiskoek nooit het voorrecht van één bakker is geweest, had de firma Verploegh er wel een zekere faam mee verworven. Hendrikus Herminicus Johannes Verploegh werd in 1862 in Tuil geboren en vestigde zich in 1884 in Tiel waar hij de bakkerij van B.K. Kampers aan de Westluidenschestraat overnam. Tot ver buiten de streek bouwde hij met zijn zaak De Volharding een grote reputatie op. Koek was zijn passie en bewaard gebleven recepten tonen zijn niet aflatende zoeken naar de beste samenstelling. De basisingrediënten waren: roggebloem, aanvankelijk afkomstig uit het Duitse Breslau, koekkruiden en druivensuiker. Voor de juiste kleur ging er 'kantekoek' in, dat wil zeggen de afgesneden zijanten van koeken. In 1914 experimenteerde Verploegh met honing. Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog noopte hem tot grotere creativiteit omdat buitenlands roggebloem onverkrijgbaar of zeer duur was.

Zoon Gerardus Jacobus Verploegh deed de bakkerij in 1962 over aan G. van Ooijen en deze in 1989 op zijn beurt weer aan zijn zoon Gerard.

Is de Tielse kermiskoek uniek?

Ik had natuurlijk graag met ja geantwoord, maar het ligt genuanceerder. Zo zijn er berichten dat in de achttiende eeuw in de Vechtstreek een kermiskoek een soortgelijke rol speelde als in Tiel en omgeving. In Oost-Nederland bestond er een wat merkwaardig gebruik: twee jongelui op vrijersvoeten stopte men ten overstaan van alle aanwezigen de uiteinden van een koek in de mond, die het paar dan zonder de handen te gebruiken moest opeten. Als het daarin slaagde kwam de toestemming voor het huwelijk er. Brabanders kenden een traditie die dicht bij die in Tiel en omgeving ligt: de jongeman liet de koek bij het meisje thuis bezorgen. Wat later kwam hij op visite en lag de lekkernij dan nog niet aangesneden op tafel, dan kon hij verdere avonturen wel uit het hoofd zetten. In de Zaanstreek en op de Tilburgse kermis waren hartvormige koeken, doorgaans versierd met opschriften, te koop. Ze zijn te vergelijken met de exemplaren die je nu nog ziet tijdens de Duitse Weihnachtsmarkten.

4 september 2015: de Tielse kermiskoek is officieel cultureel erfgoed. v.l.n.r. burgemeester H. Beenakker; Magda en Gerard van Ooijen; Ineke Stroucken, directeur van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur en Immaterieel Erfgoed (Foto: Jan Bouwhuis)

Door plaatsing op de Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed In Nederland wordt de cultuurhistorische waarde van de Tielse kermiskoek onderstreept, maar tegelijkertijd rust daarop de verplichting de traditie te koesteren en door te geven aan volgende generaties.

‘De kermis, daar spaarde je het hele jaar voor’, vertellen de mannen in het senioren praatcafé in Tiel-Oost. ‘Het was een echte ontmoeting niet alleen voor jongelui, maar ook hele families. De zaterdagavond was het drukst. Man, er was bijna geen doorkomen aan. Traditioneel valt de Tielse kermis op de donderdag na de derde maandag van de maand oktober. Het klokje van het stadhuis aan de Vleesstraat luidde het begin in. De kramen en andere attracties stonden in de binnenstad: vis, Marinus Roos met paling, het spiegelpaleis, de dikke dame, het vlooientheater, een stoomcarrousel, de cakewalk en het koekrad van Jaap, waar je fietsen en kermiskoeken kon winnen. Op het Bleekveld kon je een bokser uitdagen. Wie het met succes deed kon vijftig gulden verdienen. Orgeldraaiers moesten voor de oorlog eerst proefspelen voor het stadhuis.’

Bronnen

- Bakkersrecepten van bakkerij Verploegh 1909-1914; RAR toegang 0039, stuk nr. 279
- C.F. Bendorp, *Kermis-tafereeltjes, in geëtte kunstplaatjes, op boert- en ernstigen dichttrant beschreven, tot nut en vermaak voor kinderen van allerlei ouderdom*, Dordrecht 1810
- J. ter Gouw, *De volksvermaken*, Haarlem 1871
- A.R. Hol, *De Betuwe*, 1957
- Tielsche Courant en Nieuwe Tielsche Courant, diverse jaargangen
- Informatie bakker Gerard van Ooijen
- www.koekbackertje.nl

Vuur in huis

Door Peter Schipper

Vuur en het ontsteken daarvan heeft altijd iets magisch gehad. De mens kon het gebruiken voor verwarming en om op te koken, maar om het te ontsteken was geen eenvoudig karwei.

Dit leverde wel fraaie, nu antieke, voorwerpen op.

De mythe van het vuur

Diverse culturen hebben hun eigen mythische verhalen. De oude Grieken vertelden dat het vuur aanvankelijk alleen bij de goden was. Toen de zonnegod Helios eens met zijn vuurwagen uit rijden ging, wist Prometheus met een bosje vlas een vlammetje te stelen en dat naar de mensen te brengen. Gruwelijk was de hem toebedeelde straf: hij werd vastgeklonken aan een rots, waar iedere dag een arend kwam die zijn lever uitpikte. Dit ritueel herhaalde zich dagelijks, want 's nachts groeide het orgaan weer aan. Bij de oude Romeinen waren de

Vestaalse Maagden verantwoordelijk voor het brandend houden van het vuur in de tempel.

Tondelkloppers en lucifers

Eeuwenlang heeft men in huis vuur gemaakt met behulp van een vuursteen en een ijzeren vuurslag. Om ze op te bergen en mee te nemen beschikte men over koperen tondeldoos. Deze objecten zijn cilindervormig, kunnen in twee delen uit elkaar worden gehaald en er zit naast de twee genoemde attributen een stukje licht ontvlambare tondel in. Wie gaat kijken in Bad Fredeburg in het Duitse Sauerland vindt daar prominent in het centrum een beeld van een zittende man die bezig is met het kloppen van tondel uit de zwam afkomstig van een beukenboom. Op die manier vervaardigden handwerkslui als hij eeuwenlang het tondel voor in de tondeldoos. Met gevulde mars (rugkorf) trokken zij vervolgens door stad en land om hun

Tondeldoos van rood koper en messing, 18^e eeuw
(Collectie Mathieu Hart Antiquiteiten, Amsterdam)

Beeld van een zwamklopper in Bad Fredeburg
(Foto: Tineke Schipper)

waren aan de man te brengen. De komst van de lucifer maakte vanaf het midden van de negentiende eeuw dit ambacht overbodig.

Die eerste lucifers of zwavelstokjes waren knap gevaarlijk en konden gemakkelijk tot zelfontbranding komen. Eerst in 1844 wist de Zweedse chemicus Gustaf Erik Pasch de veiligheidslucifer te ontwikkelen, die alleen ontbrandde als men deze langs een speciaal chemisch geprepareerd vlak streek. Deze *säkerhetständstickan* werd vanaf 1855 industrieel vervaardigd.

Om de zwavelstokjes te bewaren leverden diverse ondernemers handige objecten. Aardewerkfabrikanten vervaardigden zwavelstokjeshouders of met een deftig woord 'pyrogenes'. Deze kegelvormige houders zijn van buiten ruw, zodat de gebruiker de zwavelstok-

jes gemakkelijk kon afstrijken. Wie over een goed gevulde portemonnee beschikte schafte zich een zwavelstokjeshouder van zilver aan. Voor bij de haard kende men uitvoeringen in de vorm van hangende koperen bakjes.

Brandde het haardvuur eenmaal – kachels raakten pas in de loop van de negentiende eeuw algemener in zwang – , dan was de eigenaar er zuinig op. Opnieuw aanmaken was immers een heel werk en daarom zette hij 's nachts een vuurklok van aardewerk over de gloeiende houtresten. Sommige exemplaren waren schitterend versierd met voorstellingen, van bijvoorbeeld Adam en Eva, of met teksten. Hete as verdween in fraai uitgevoerde koperen doofpotten. Tegenwoordig stopt men daar alleen nog affaires in die het daglicht schuwen.

Zwavelstokjeshouder van zilver, Engels, 1861
(Collectie Flipje en Streekmuseum Tiel)

Doofpot van rood koper en messing, 19^e eeuw
(Collectie Flipje en Streekmuseum Tiel)

De Nieuwe Tielsche Courant, voorjaar 1966

Door Peter Schipper

Wij lezen voor u het lokale nieuws van vijftig jaar geleden in de Nieuwe Tielsche Courant. Wat trok de aandacht in de eerste maanden van 1966?

Latenstein steeds meer in trek

Het gaat goed met de Tielse industrie die zich steeds meer vestigt op het industrieterrein Latenstein. Enkele bedrijven, zoals limonade-fabriek Hilo en de groothandel voor kruidenierswaren Centra-Heuff, verlaten de binnenstad om er een nieuw pand te betrekken. Anderen zoeken uitbreiding op het industrieterrein, zoals metaalwarenfabriek Metawa. Ook Daalderop zit in de lift en wil een extra vestiging op Latenstein. Het personeelsbestand steeg met zes procent, maar daar stond tegenover dat de kosten nog harder opliepen, vooral door de toenemende lasten in het uitdijende sociale paradijs Nederland. Met de komst van Portugezen weet men het tekort aan arbeiders te lenigen. Zij vinden

onderdak in het voormalige patronaatsgebouw aan de Hoveniersweg.

Een servies voor het koninklijk bruidspaar

De gebeurtenis van het jaar, namelijk het aanstaande huwelijk tussen kroonprinses Beatrix met de Duitser Klaus von Amsberg, werpt zijn schaduw al vooruit. Stadgenoot Gerard Thomassen mag het ontwerp maken voor het kristallen drinkservies 'Corona' dat het bruidspaar als geschenk van het Nederlandse volk zal ontvangen. Ruim duizend stuks telt het servies en allemaal met de hand geslepen en gegraveerd met het monogram van het bruidspaar. Al het moois wordt vervaardigd in de glasfabriek te Leerdam.

Gerard Thomassen met een deel van het kristallen drinkservies Corona
(Foto: Het Geheugen van Nederland)

Hoes van Roadrunner van The Pretty Things, 1966
(Particuliere collectie)

MUZIEK- en SHOWBUREAU JAN VIS
 Telefoon 04100 - 38038

presenteert :
VERGOEDINGSconcert voor THE KINKS
 m.m.v.

**veiling „SEPTER” TIEL
 HEDEN**
 zaterdag 12 februari '66

THE PRETTY THINGS uit Engeland

KINKSbezoekers een ruime reductie.
 Entree f 4.50 p.p.

Voorts werken mede :
 THE BUMBLE BEES uit Den Haag
 APPIE BROMMERT - parodist
 Mr. X AND THE BATS
 en THE DOWN LANDERS.
 Aanvang: 8.00 uur.

Aankondiging optreden Pretty Things in de Seperthal (Nieuwe Tielsche Courant 12 februari 1966)

Komen ze wel of niet?

In de krant van 12 februari verschijnt een advertentie waarin het optreden van de Engelse popgroep The Pretty Things wordt aangekondigd als een goedmakertje voor het niet doorgaan van een concert van een andere fameuze groep, The Kinks. Hooggespannen zijn de verwachtingen van honderden jongelui in de veilinghal van Seper. Dan komt het bericht dat door dubbele boekingen en het slechte weer The Pretty Things verstek laten gaan. De teleurstelling is groot en er sneuvelen enkele ruiten.

Tiel krijgt een hertenkamp

De plannen waren al wat ouder, maar nu gaat het er echt van komen. Immers, reeds in 1953 had P.G. van Doesburg het initiatief genomen om een hertenkamp in te richten. Uiteindelijk wist de Oranjevereniging op Koninginnedag 1963 het Koningin Juliana Hertenkamp te realiseren aan de Voor de Kijkuit. In 1966 verhuisde dit dierenpark naar een locatie aan de Nieuwe Tielseweg, waar burgemeester Stolk op 29 april de officiële opening verrichtte.

Het publiek kan allerlei beesten bewonderen en een bezoek brengen aan de grote voliëre, die tot stand kwam dankzij medewerking van de Tielse Vogelliefhebbers Vereniging. Hoezeer de Tielenaars hun hertenkamp in hun hart sluiten, bleek enige jaren geleden toen een wethouder deze attractie wilde opheffen en er een massaal protest klonk.

De opening van het aan de Voor de Kijkuit gelegen Koningin Juliana Hertenkamp op 30 april 1963
 (Foto: RAR/Collectie Bouwhuis)

Door Wim Veerman

Adams, P. en Bolder, F.;
De strijd die nooit ophoudt. Twintig jaar na de grootste naoorlogse evacuatie langs Maas, Rijn en Waal.
 Roermond, 2015. ISBN 978-90-8176-9884.
 Geïllustreerd. Oblong formaat. 117 pagina's.
 € 19,95. Verkrijgbaar in de boekhandel.

Een boekje ter herdenking dat twintig jaar geleden bijna een overstroming plaatsvond. De auteurs geven in mooi geïllustreerde hoofdstukken de ontwikkelingen vanaf 1993 weer van de wateroverlast, beginnend in Limburg, gevolgd door een hoofdstuk over de in 1995 dreigende overstroming van het Gelderse rivierengebied. Vlot en leesbaar geschreven, met interviews van inwoners en bestuurders. Er wordt ook kritisch omgekeken en het haantjesgedrag van bestuurders illustratief verwoord. De gevolgen van de toen genomen maatregelen komen aan bod, zoals de schade van anderhalf miljard gulden voor het rivierenland. Tevens de emoties en het verdriet die men ondervond en de lange duur voordat uiteindelijk effectieve maatregelen genomen werden. De auteurs waarschuwen voor de toekomst, want de risico's zijn nog niet weggenomen, mede door het laat en traag handelen van betrokken instanties, al wordt er tegenwoordig hard aan gewerkt. In een epiloog wordt daarop ingegaan. Een aanrader voor eenieder die 1995 heeft meegemaakt.

Tammes, K.C.;
Frederik Louis Willem baron van Brakell van den Eng. Biografie van een landbouwpionier.
 Ommeren, 2015. ISBN/EAN 978-90-78695-11-0.
 Geïllustreerd. 184 pagina's.
 € 20,00. Verkrijgbaar in de boekhandel.

Een stevig gebonden boek over een 'stevige' negentiende-eeuwse adellijke landbouwpionier die in Ommeren/Lienden woonde. Na een inleiding volgen dertien hoofdstukken over de familie en het landgoed, de maatschappelijke betrokkenheid van Van Brakell, bestuurlijke bemoeienissen en vooral zijn betekenis als landbouwpionier. Hij was in de eerste helft van de negentiende eeuw een voorstander van een meer wetenschappelijke beoefening van de landbouw. De voordelen daarvan werden door de Betuwse boeren niet direct ingezien. Men vond het eigenlijk 'nieuwlichterij'. Later werd de waardering voor zijn ideeën groter en de zogenaamde rijenteelt algemeen ingevoerd. Hij was in 1846 medeoprichter van de Gelderse Maatschappij van Landbouw. De baron overleed kinderloos in 1865. Bij testament was een Fonds Hulpbetoon aan de arbeidende klasse in de buurtschap Meerten te Lienden opgericht, dat nog steeds functioneert. Een leesbaar, rijk geïllustreerd boek met soms saillante details. Achterin een index op persoonsnamen.

Kircz, J. en Meijer, M.; F. Harmsen van Beek.
Stoeten ritseldingen. Schrijversprentenboek 59.
 Amsterdam, 2015. ISBN 978-90-234-9019-7.
 144 pagina's.
 € 29,90. Verkrijgbaar in de boekhandel.

Stoeten ritseldingen is een prachtig vormgegeven boek voor de echte boekenliefhebber: de katernen zijn met blauw garen genaaid. Het werd gepresenteerd bij de tachtigste verjaardag van Flipje op de corsodag in 2015, samen met de uitgave van Flipje in Kabouterland. F. ten Harmsen van der Beek, kortweg F. Harmsen van Beek, was de dochter van Eelco ten Harmsen van der Beek en Freddie Langeler, de tekenaars en schrijvers van de meeste Flipje verhalen. Uitgebreid wordt ingegaan op het leven en werk van hun dochter als enigszins eigenzinnige multikunstenaar, want behalve haar belangrijkste activiteit, het tekenen, schreef ze ook gedichten en essays en maakte bijzondere knipsels. Als kind hielp zij haar ouders al met het bedenken van rijmpjes en inkleuren van de strips. Na het overlijden van haar vader zette zij het werk aan Tiels Flipje voort. Zij maakte serie 46 af, de

Harmsen van Beek, F.;
Flipje in Kabouterland. Het vergeten verhaal.
 Amsterdam, 2015. ISBN 978-90-234-9230-6.
 96 pagina's.
 € 9,90. Verkrijgbaar in de boekhandel.

laatste waaraan haar vader nog bezig was (en niet nr. 47, zoals abusievelijk in het boek op pagina 66 en 131 staat) en maakte in 1953/begin 1954 serie 47 en de eerste twintig basistekeningen voor serie 48. Serie 47 werd in 1954 uitgegeven. Ze kreeg echter onenigheid met de directie van de jamfabriek omdat deze vond dat het in serie 48 voorkomende toverbos niet voldoende christelijk was. Daarop beëindigde zij haar werk voor Maatschappij De Betuwe. Ze voelde het ook als een bevrijding omdat doorwerken het einde van haar artistieke vrijheid zou betekenen. In ieder geval voelde zij dat zo. De gereedgekomen niet ingekleurde basistekeningen voor serie 48 zijn na 61 jaar nu alsnog uitgegeven in Flipje in Kabouterland. Beide boeken zijn leuk voor Flipje verzamelaars.

**In memoriam
Carla Maria Daalderop – Bruggeman.
(Tiel, 4 mei 1928 – Tiel, 1 september 2015)**

Door W. Veerman

Voor haar kinderen en kleinkinderen ‘een geweldige moeder en oma, kleurrijk en inspirerend’, staat op de rouwkaart. Voeg daaraan toe dat Carla voor Tiel een wilskrachtige vrouw was, die gevraagd en ongevraagd betrokken was bij de stad en haar inwoners, vooral als het om culturele waarden ging. Zeker als het niet ging zoals zij vond dat het eigenlijk moest gaan; dan was ze een standvastige, maar o zo vriendelijke luis in de pels van menig ambtenaar.

Het afscheid was geheel door haar, met haar kinderen, voorbereid. Op de zaterdag na haar overlijden kon men afscheid van haar nemen in ‘haar’ Ambtmanstuin, waarvoor zij zich had ingezet tot het behoud ervan. De maandag daarop werd ze op een boerenkar met twee paarden naar het familiegraf op de r.-k. begraafplaats gebracht. Carla had bepaald dat na afloop van de begrafenis de familie met de vrienden het leven moesten vieren met een goed glas wijn en live muziek. Dat werd bijzonder, want op het plein bij De Beurs speelde het Koninklijk Zigeunerorkest Roma Mirando.

Ze was een actief lid van de Oudheidkamer Tiel en betrokken bij de milieuwerkgroep, mede-oprichtster van de Stichting tot Instandhouding van Historische Begraafplaatsen in Tiel en Omstreken, vriend van het stadsarchief en heeft zich actief ingezet om de Ambtmanstuin en De Elzenpasch te behouden als groene longen van de stad. Niet voor niets was ze ereburger van Tiel. Wat weinig Tielenaars weten, is dat ze een begenadigd kunstenaar was, ervaren in beeldhouwen, keramisch werk, schilderen en tekenen. Ze heeft veel werken gemaakt, niet alleen in Tiel maar ook in Zwitserland, Arnhem, Amsterdam, Parijs en Tegelen. Voor de corsoclub Drumpt ontwierp zij vele jaren een wagen, die regelmatig in de prijzen viel. Haar laatste project was de succesvolle herplaatsing van een gebrandschilderd Daalderop-raam in de zorginstelling De Vier Gravinnen. Door lichamelijk ongemak nam haar energie af en kon ze niet meer doen wat haar geest nog wilde en ging ze langzaam maar zeker én welbewust afstand van het leven nemen. Het was genoeg geweest.

Verloren gewaande begraafgegevens van Tiel teruggevonden

Door Beatrijs van Dijk

In het archief van de hervormde gemeente Tiel bevindt zich een aantal boeken met aantekeningen van Jhr. van Kinschot, die hij maakte rond 1905 en die in de inventaris staan als *'registers van ontvangen luidgelden'*. Het betreft overwegend gegevens over begraven in Tiel van 1648-1850: over graven in de Sint-Maartenskerk en betaalde bedragen voor het 'overluiden' voor overledenen. Vaak zijn dit tot ver in de achttiende eeuw de enige gegevens die er voor het terugzoeken van een overlijden te vinden zijn. Verplichte registratie van dopen en huwelijken bestond namelijk veel eerder dan die van het registreren van begrafenissen. Daarom zijn we vaak afhankelijk van financiële stukken om een overlijden te vinden. In de kerkrekeningen

moeten we dan op zoek gaan naar posten voor ontvangsten: voor het openen van graven, een doodskleed en het 'luyden' of 'luijen'. De hoogte van het bedrag voor het luiden van de klokken was afhankelijk van hoe vaak, hoe lang en met hoeveel klokken er voor de dode geluid werd.

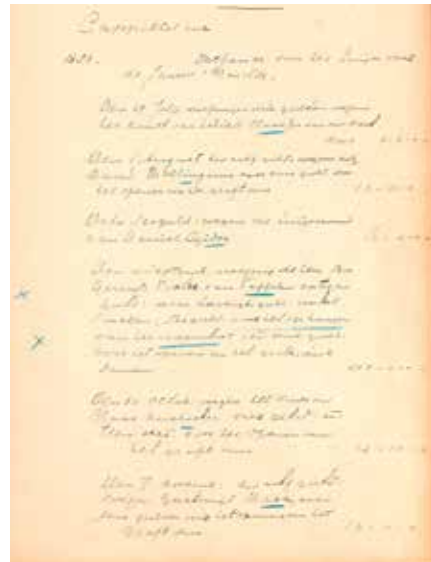
In de inventaris van het kerkarchief staat bij de beschrijving van de boeken met handgeschreven aantekeningen van Jhr. Kinschot vermeld dat deze *'zijn samengesteld uit de verloren gegane luidboeken van de St.-Maartenskerk'*. Jhr. Kinschot publiceerde de gegevens later ook. Ze zijn in vele kleine stukjes te vinden in 'De Nederlandsche Leeuw' tussen 1910 en 1914. De gegevens

zijn dus altijd beschikbaar geweest. Echter: door de vermelding van de ‘verloren gegane luidboeken’ zijn we er altijd van uitgegaan dat de originele aantekeningen er niet meer waren. Tot bij de inventarisatie van een ander kerkarchief gestuit werd op uitgebreide gegevens over begraven personen die vermeld staan in de kerkrekeningen en de inventarisator dacht: toch ook maar eens voor de zekerheid in de kerkrekeningen van Tiel kijken. En daar bleken inderdaad posten, over de grootste periode zelfs hoofdstukken, in te staan met betrekking tot de ontvangsten voor het luiden. Na enig vergelijken werd duidelijk dat Kinschot zijn aantekeningen allemaal uit de kerkrekeningen heeft gehaald. Verwarring schiep hij zelf wel een beetje, door voorin in zijn eerste aantekeningenboek te spreken van ‘luidboeken’. En die zijn er dus nooit geweest.

De aantekening dat de boeken verloren waren, is voor het eerst in 1970 gemaakt. Toen werd een inventaris van het kerkarchief vervaardigd, waarin werd genoteerd dat de boeken door Kinschot naar luidboeken waren samengesteld. Daarbij staat: ‘de luidboeken zijn niet meer aanwezig’. In de inventaris van het archief van 1990 is dit gewijzigd in ‘verloren gegaan’. Maar gelukkig is dit niet het geval! We kunnen de originele aantekeningen over begraven personen in Tiel vanaf 1648 gewoon raadplegen. In de eerste jaren gaat het om incidentele posten in de ontvangsten voor graven en worden de overluidingen in één post vermeld, zonder vermelding van namen. Vanaf 1683 is er in de ontvangsten een apart hoofdstuk gewijd aan het ‘luijen’, waarin de overluidingen per overledene worden vermeld en kunnen we dus over veel meer personen gegevens vinden. Binnen korte tijd zullen scans hiervan op de website te vinden zijn.

Afbeelding van de eerste aparte ontvangstenpost voor het overluiden van 1683-1684 in de kerkrekening (RAR, archief 0218, inv.nr. 642).

Dezelfde begraafgegevens over 1683-1684, nu in de vorm van aantekeningen van Jhr. van Kinschot (RAR, archief 0218, inv.nr. 610).

Vereniging Oudheidkamer Tiel en Omstreken

De Nieuwe Kroniek is een uitgave van de Vereniging Oudheidkamer Tiel en Omstreken. De Oudheidkamer is opgericht in 1901 en houdt zich bezig met het verleden van Tiel en het Rivierenland en de relatie daarvan met het heden. De vereniging deelt haar kennis over het cultureel erfgoed van stad en regio met beleidsmakers en andere belanghebbenden en volgt kritisch ontwikkelingen die het erfgoed kunnen aantasten. De vereniging stimuleert initiatieven die het aandachtsterrein van de vereniging raken. De programmacommissie biedt de leden van de vereniging ieder jaar een uitgebreid lezingen- en excursieprogramma. Naast stad- en streekgebonden onderwerpen krijgen ook meer algemene onderwerpen op cultuurhistorisch gebied aandacht.

De vereniging kent de volgende werkgroepen:

ARCHEOLOGISCHE WERKGROEP BATO

Waakt over de bodemschatten en zorgt voor het documenteren en toegankelijk maken van waardevolle bodemschatten.
Contact: Willem Spekking.
E: willem.spekking@wur.nl

HISTORISCHE WERKGROEP TIEL

Verzorgt publicaties over streekgebonden historische onderwerpen en legt het heden en verleden vast in beeld en geluid.
Contact: Beatrijs van Dijk
E: bvdijk@rarivierenland.nl

COMMISSIE ERFGOED

Waakt over de talrijke monumenten en ander cultureel erfgoed in Tiel en de regio.
Contact: Lou Dalderup
T: 0344-613141

PROGRAMMACOMMISSIE

Stelt het Jaarprogramma van de vereniging samen.
Contact: Frits Kat
E: fritskat@wxs.nl

BESTUUR

Contactadres bestuur
Ton de Kok,
Wethouder Schootslaan 2,
4005 VG Tiel
E: secretaris@oudheidkamer-tiel.nl
Het lidmaatschap voor het kalenderjaar 2016 van de Oudheidkamer Tiel bedraagt € 20,-.

Uitgebreide informatie over de vereniging, de werkgroepen, het jaarprogramma, de uitgegeven en nog voorradige boeken, de eerder verschenen nummers van de Nieuwe Kroniek en nog veel meer vindt u op de website van de vereniging: www.oudheidkamer-tiel.nl

REDACTIE DE NIEUWE KRONIEK

Ger Hemel (eindredactie), Bert Leenders, Pierre van der Schaaf, Peter Schipper en Wim Veerman.
Contact: E: nieuwekroniek@oudheidkamer-tiel.nl

Realisatie: emjee | grafische vormgeving, Varik
Foto omslag: Collectie Arie Jansen

Leden van de Oudheidkamer ontvangen de Nieuwe Kroniek gratis.

De redactie heeft getracht de rechten betreffende foto's, afbeeldingen, teksten e.d. van derden, gebruikt in De Nieuwe Kroniek, te achterhalen. Indien personen of instanties van mening zijn dat hun rechten niet voldoende zijn gerespecteerd, dan kunnen zij daarover contact opnemen met de redactie.

Meningen of feiten, weergegeven in de bijdragen aan dit blad vallen onder de verantwoordelijkheid van de betreffende auteur. Redactie en uitgever zijn hiervoor niet aansprakelijk.

Vereniging Oudheidkamer Tiel en Omstreken

Het restant van de activiteitenkalender 2015-2016 is te raadplegen in de Nieuwe Kroniek, zesde jaargang, nummer 3 op pagina 46 en op www.oudheidkamer-tiel.nl

